

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

91

EGY ÖKUMENIKUS ÉS TRANSZDISZCIPLINÁRIS ÖKOTEOLÓGIA „HIÁNYA, SZÜKSÉGLETE ÉS FELADATAI”

["LACK, NEED AND TASKS" OF AN ECUMENICAL AND TRANSDISCIPLINARY ECOTHEOLOGY]

HUFNAGEL LEVENTE* – CSEPREGI ANDRÁS

*Wesley János Lelkészképző Főiskola***Levelező szerző [Corresponding author]**leventehufnaga@gmail.com*

Abstract. Starting from Tillich's approach about the church's mission, we identified the needs of the church which it can rightly expect to be met by ecotheology as a science. Looking at the crisis phenomena of the science of theology and ecology, which have a different appearance, but have similar roots, we found that, developing separately and independently, they can no longer fully satisfy the identified needs of the church in our time. We had to ask the question, what kind of ecotheology can be suitable for the reflection of humanity's global ecological crisis and sustainability aspirations? Knowing the possibilities of interpretation of existence, the search for the function of the alienated person and the experience of faith (in accordance with Tillich), we examine the possibilities and frameworks of an apologetic and kerygmatic ecotheology, and after clarifying methodological issues, we outline the possibilities of an ecumenical and transdisciplinary approach, with particular attention to the viewpoint of systematic theology and dogmatics.

Keywords: divinity, science, methodology, sustainability, ecology

Témamegjelölés és célkitűzés

Az ökoteológia (a jelen tanulmány alkalmazásában) transzdiszciplináris és ökumenikus hittudomány. Annyiban hittudomány, hogy belép a hit területére, átlépve az immanens és transzcendens határát; annyiban viszont nemcsak hittudomány, hogy visszafelé is átlépi, hiszen nem csupán hit tartalmának módszeres értelmezése, hanem annak a világnak az értelmezése is, melyben a hit megjelenik, és amelyben a létnek (ökológiai és végső) feltételei vannak. Kutatója olyan ökológus (természettudományos kutató), aki belép a tillichi értelemben vett (Tillich, 2002) teológiai körbe (elkerülhetetlenül felvállalva a teológus szerepét is), és az ökológia sajátos szituációját elemezve a kerügma fényét is hatni engedi, a teremtett világ közvetlen megfigyelésén túl; amelynek összefüggéseit természettudományosan feltárva „megértetvén megláttatik” a Teremtő maga is (Róma 1:20).

Tiszta tudományként az ökológia tudományának (mint biológiai, tehát természettudományos gyökerű, ám humánökológiai területe révén önmagában is transzdiszciplináris ágazatnak) a hitéleti területre való kiterjesztése. Az ökoteológia az

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

92

ökológia tudománya által feltárt igazolt ismeretekkel és tudományos hipotézisekkel foglalkozik; azokat azonban teológiai fogalmak fényében is értelmezi. A transzdiszciplináris és ökumenikus ökoteológia az élőlények és közösségeik (beleértve az emberi társadalmat) létezésének, fennmaradásának közvetlen meghatározottságát, hatótényezőit (környezeti limitációit, mint *causa efficiens*ét), valamint végső meghatározottságát (eredetét, célját, rendeltetését és értelmét is magában foglaló *causa finalis*át) holisztikus egységben vizsgáló tudomány.

Módszertanilag teljes egészében magáénak tekinti az ökológiai kutatások módszertanát (melyek az immanens valóságra vonatkoznak), de azokat kiegészíti a valóság transzcendens oldalára irányuló megismerési törekvésekkel (az emberiség hittapasztalatával és a történelmi kinyilatkoztatási események dokumentumaival). Munkája során a távolságtartó ellenőrző megismerés és a részesező megismerés lehetőségeit sem zárhatja ki (hiszen teljes körű megismerésre, holisztikus feldolgozásra törekszik), de az ismeretek elérhető legnagyobb megbízhatóságát a tesztelés összes lehetőségének alkalmazásával biztosítja.

Alkalmazott tudományként (Ituma, 2013 megközelítésében) az ökoteológia *teológiai módszerek alkalmazása az emberi cselekvés következményeinek vizsgálatára a kortárs ökológia szemszögéből*. Arra törekszik, hogy *a teológiai etikai alapelvek* (valamint a hit motiváló ereje, továbbá a vallásgyakorlat közösségei és intézményrendszere, lásd Ikechukwu, 2023) *az emberi cselekvésen keresztül hatva biztosítani tudják a bioszféra* (és annak integráns részeként az emberi társadalom) harmonikus működését, önazonosságának fennmaradását és kiteljesedését (Itumánál tévesen: *egyensúlyát*). Alkalmazott tudományként így válik alkalmassá a globális ökológiai válság leküzdésének és a fenntartható társadalom megteremtésének a természet- és társadalomtudományoknál teljesebb megalapozására.

A jelen cikksorozat kitűzött célja, hogy Paul Tillich „Rendszeres teológiájának” fogalmi hálóját és logikai szerkezetét szigorúan követve mutasson rá az ökoteológia előtt álló kihívásokra, megmutassa a hiányt és szükségletet, melyet ennek a tudománynak kell betöltenie és azonosítsa feladatait is (a címben Juhász Nagy Pál (1986) főművének fogalomhasználatát átvéve). [A jelen tanulmány azon szövegei, amik tartalmilag közvetlenül Tillich gondolatait ismertetik **bold** kiemeléssel vannak megjelölve, annak érdekében, hogy az azonos forrásra való hivatkozást ne kelljen mondatonként megismételni. Egyéb szerzők szövegeit *italic* kurzív segít azonosítani a szerzői alapszövegben.]

Üzenet és szituáció

„A keresztény egyház szükségleteinek szolgálata” és az ökoteológia
Tillich szerint **„a teológiának, mint a keresztény egyház funkciójának az egyház szükségleteit kell szolgálnia”.**

Mi az az egyház, amiről beszélünk, mi a küldetése?

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Az Egyház, mint Lelki Közösség, Isten Országának képviselője itt a földi életben. A gyakorlatban az Egyház természetesen konkrét kisközösségekben, gyülekezetekben és azok különböző mértékben integrált hálózataiban, valamint általuk létrehozott intézményekben inkorporálódik. **Mivel a hit az a személyes létállapot, amit az önmeghaladás célja ragadott meg, a vallás pedig az önmeghaladásnak az élet történelmi dimenziójában való megjelenése, így az egyház (mint közösség és társadalmi szervezet) küldetése, hogy Krisztus misztikus testeként (a Főt követve) ennek az önmeghaladásnak az élére álljon.** Nyilván minden társadalmi önmeghaladás előfeltétele az önegységesítés (erkölcsiség) és az arra épülő önteremtés (kultúra, nyelv, technológia) is.

Tillich szerint az egyházak feladata életben tartani a feszültséget a jelenlét tudata és az eljövételre irányuló várakozás között. Isten Országá győzelmének tekinthető, ha egy szakramentális egyház céljai közé iktatja a társadalmi haladás elvét, vagy ha egy aktivista egyház hirdetni tudja a Lelki Jelenlétet, hangsúlyozva, hogy az üdvösség vonala vertikális, szemben a történelmi cselekvés horizontális irányával. A transzcendens Isten Országát senki sem érheti el úgy, hogy közben ne venne részt Isten Országá történelmi küzdelmében. Hiszen a transzcendens nem egyéb, mint ami a történelmen belül tényleges. Minél inkább meghatározza valakinek a sorsát a közvetlen részvétel annál parancsolóbb lesz a történelmi áldozat. Az igazi áldozat sokkal inkább beteljesíti, mint megsemmisíti azt, aki áldozatot hoz. Az áldozatnak célja kell, hogy legyen. Ahol a történelmi áldozat és a személyes beteljesülés egyesül, ott Isten Országának győzelme valósul meg.

Tillich szerint a Lelki Közösség Új Lét, melyet a Lelki Jelenlét kétértelműség nélkül, de töredékesen teremtett, a véges feltételei között, de elidegenedés nélkül. Láthatatlan, rejtett, egyedül a hit számára nyitott, mindazonáltal legyőzhetetlenül valóságos. A Lelki Közösségnek az egyházakkal való viszonya dialektikus, amelyben az azonosság - nem azonosság dialektikája jelenik meg. Ahol megvan a Lelki jelenlét hatása (kijelentés és üdvösség) ott jelen van a Lelki Közösség is, ez azonban másképp jelenik meg az előkészítő szakaszban (az Új Lét központi megnyilatkozása, azaz Krisztus előtt, a látens egyházban) mint a befogadó szakaszban (manifeszt egyház, Krisztus Krisztuskénti elfogadása után). A rejtettség állapotában tényleges és potenciális elemek keverednek. A Rejtett Lelki Közösség más vallások csoportjaiban, akár a kommunistákban, vagy magányos vallásellenes emberekben is meg lehet. (A rejtett és manifeszt megjelenik a láthatóban és láthatatlanban is, ezek a fogalompárok átfedőek, de nem azonosak). Rejtett vagy manifeszt módon, a Lelki Közösség, az Új Lét közössége, hitközösség, szeretetközösség és szent, mert az Új Lét (mely egységes és egyetemes) szent benne, és mert hit által részesedik az Isteni Élet szentségében és szentséget ad az egyházaknak, melyeknek ez láthatatlan Lelki lényege. A hit közössége számára démoni és ezért romboló hatású dolog, ha úgy tekint önmagára, mint ami feltétel nélkül alá van vetve a dogmatikai hittételeknek, hiszen azok az egyházak meglehetősen kétértelmű története során alakultak ki. A protestáns princípium (tehát az a meggyőződés, hogy az isteni és

emberi között végtelen távolság van) elejét veszi minden olyan törekvésnek, mely az Új Lét bármely dogmatikai kifejtése számára abszolút jogot akar biztosítani. Az egyházak a Lelki Közösség kétértelmű megtestesülései és Isten Országának kétértelmű képviselői. Ahol a prófétai lélek megjelenik, ott újraéled az Isten Országának eljövételének reménysége. Az egyházak (érezniük kellene, hogy ők) az Isten Országának harcosai, a történelem beteljesedése felé törő vezérerő, de ebbe a rejtett egyház is beleértendő (akkor is amikor manifeszt egyház még nem létezett). Az egyház olyan mértékben vonja be a lélek és a történelem tartományát megelőző tartományokat (szerves és szervetlen világegyetemet) önmagába, amilyen mértékben hangsúlyt helyez az isteni szakramentális jelenlétére. (Tillich 1978 nyomán, lásd 2002)

Tillich fenti álláspontját számunkra megvilágító módon egészítik ki katolikus nézőpontból Karl Rahner elgondolásai (1959 és 1982 között folytatólagosan megjelent munkái; lásd Rahner 1994) és bevezetett fogalmai (pl. legitim vallás, anonim teisták, anonim keresztények, anonim kereszténység). Rahner szerint Isten mindenkit üdvözíteni akar. „Az általa akart üdvösség pedig Krisztus üdvössége [...] a visio beatifica üdvössége, olyan üdvösség, amely valóban minden embernek szánva van, akik milliószámra éltek talán egymillió évvel Krisztus előtt, és akik Krisztus óta éltek azon népek történelmében, kultúrájában, és igen nagy terjedelmű korszakaiban, melyek az újszövetségi ember látószögéből teljesen kiszorultak.” „Addig a pillanatig, amíg az evangélium valóban belép egy adott ember történelmi helyzetébe, egy nem keresztény vallás (a mózesin kívül is) nemcsak természetes istenismeret elemeit tartalmazza keverve az ősbűnnel kapcsolatos [...] emberi torzulásokkal, hanem természetfölötti mozzanatokot is abból a kegyelemből adódóan, amelyet Isten Krisztusra való tekintettel ajándékoz az embernek, és ezért [...] legitim vallásnak ismerhető el.

A legitim vallás itt egy olyan intézményes vallást jelent, amelynek az ember által egy meghatározott időben való „igénybe vétele” a helyes istenkapcsolat és így az üdvösség elérése egészében véve pozitív eszközének tekinthető, Isten üdvözítő tervében tehát pozitív módon kap részt.” „Ha meggondoljuk továbbá, hogy a konkrét, eredendő vallásos aktusban milyen könnyen irányul az illető szándéka mindig az egy és ugyanazon abszolútumra, még ha különféleképpen nevezik is, akkor még azt sem mondhatjuk, hogy az elméleti politeizmus, bármennyire kifogásolható és elvetendő objektíve, mindig és mindenütt akadályos volna annak, hogy egy ilyen vallásban az egy igaz Istenre irányuló vallásos aktusokat végezzenek.” „Vannak emberek, akik egyrészt az egyház [...] társadalmi szervezetén kívül állnak, akiket a kifejezett keresztény üzenet nem ért el, legalábbis nem úgy, hogy a kifejezett keresztényi mivolt hiánya Isten előtt súlyos személyes vétket jelentene; másrészt mégis pozitív, üdvösséges viszonyban állnak Istennel, tehát [...] megigazultak, a kegyelem állapotában élnek. Ilyen emberek azok között is lehetnek, akik reflex tudatukban önmagukat ateistaként értelmezik, bár a magukat ateistának tartó „anonim teisták” és az „anonim keresztények” fogalma nem azonos.” „Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy „anonim kereszténynek” lehetne nevezni minden embert, aki Isten egyetemes üdvözítő akarata és így a „természetfölötti egzisztenciál” miatt feltétlenül Isten felajánlott önközlése előtt áll és ebből a helyzetből nem is tud kilépni, tehát [...] minden ember egyúttal anonim keresztény is.” „A II. vatikáni zsinat az üdvösségnek ebből a lehetőségéből az ateistákat sem zárja ki.

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

95

[...] *Az egyedüli határ a saját lelkiismeret iránti engedelmes hűség.*" (Rahner, 1961, 1971, 1982, sensu, 1994)

Milyen szükségletei vannak az egyháznak, amelyek szolgálata egy tudománytól várható?

Az egyház a világban létezik, itt teljesíti küldetését, tehát alapvető szükséglete, hogy a világot és benne önmagát minél teljesebb módon legyen képes értelmezni. Képesnek kell lennie felismerni a teremtett világ összefüggéseit, a benne létezők közvetlen létfeltételeit, és létezésük végső meghatározottságait is (a teremtés célját, a teremtett létezők szerepét, funkcióját az isteni tervben). Az egyháznak munkája során képesnek kell lennie történelmi létezésének éppen fennálló szituációjában minél teljesebben értelmezni mindazt az igazságot, amely, kinyilatkoztató események és azok történelmi vagy tudományos dokumentumai révén az emberiség közös kincseként tudomására jutottak, és amelyek az egyház hitének tartalmát jelentik. A hit eme tartalma a folyamatosan változó történelmi szituációban folyamatos, módszeres és rendszerező értelmezést, tudományos reflexiót, és természetesen gyakorlati alkalmazást kíván.

Mennyiben tud a teológia ennek megfelelni? Az ökológia és a teológia válsága

Napjainkban a teológia tudománya identitásválság, az ökológia tudománya pedig intellektuális válság jeleit mutatja, így feladatukat csak korlátozottan tudják betölteni.

A teológia válsága

A 21. század első felére a teológia marginalizálódott. Sokan nem tekintik tudománynak, néha még művelői sem, hogy elkerüljék az áltudomány bélyegét. Sok országban nem képviseltetik a tudományos akadémiákon, ahogy Magyarországon sem. Sok régi egyetemen a vallástudomány kiszorította. Új publikált eredményeinek töredéke reprezentálódik tudományos adatbázisokban, nem hivatkoznak műveire, elszigetelődött a tudományos vérkeringéstől, holott évszázadokon keresztül nagyon is mértékadó volt. Veszített társadalmi tekintélyéből. Mértékadó tudományos tekintélyek vetik fel kollektív téveszme jellegét. (Richard Dawkins nyomán egyre többen hiszik ezt, természettudományos irányból Persinger, Austin, Newberg neuroteológiája azonban pro- és contra is értelmezhető.) Árulkodó a regensburgi egyetemen elhangzott korábbi pápai beszéd: XVI. Benedek szerint (2006) sürgető, hogy *„legyőzzük az értelemnek önként vállalt arra való korlátozását, ami tapasztalattal igazolható, és újra megnyissuk azt a maga teljessége felé. Ebben az értelemben a teológia nem csupán történelmi és humán tudomány, hanem valódi és sajátos teológia, aminek a hit értelmének felhívásaként meg kell kapnia a helyét az egyetemen és a tudományok gazdag párbeszédében”*.¹

A teológia tudományos marginalizálódása mögött objektív és szubjektív okok is meghúzódnak, de ezek egyike sem olyan, ami a mai helyzetet helyénvalóvá, elfogadhatóvá vagy célszerűvé tenné (teológusképzés vonatkozásában lásd Hufnagel 2023b).

Felhozható a teológia, mint tudomány ellen, saját öndefiníciójának bizonytalansága: eredetileg az istenségről való beszéd, vagy az istenek beszéde, ami tetszőlegesen tágan értelmezhető. A Nemzetközi Teológiai Bizottság (A teológia ma: távlatok, alapelvek és kritériumok, 2011. november 29) meghatározása szerint „a teológia tudományos reflexió arra az isteni kinyilatkoztatásra, melyet az Egyház hittal fogad el, mint egyetemes üdvözítő igazságot”, ami azért problémás, mert a kinyilatkoztatás tartalma, jelentése, az egyház által elfogadott hit és az egyetemes üdvözítő igazság mibenléte is már eleve a teológiai munka eredménye, tehát a teológia reflexió lenne saját eredményére, ami körkörös érvelés. Willis Jenkins (2017) meglehetősen liberális definíciója szerint viszont „a teológia egy hagyomány jelentéstartalmával kapcsolatos olyan konstruktív munka, amely összhangba hozható („accountable” – elszámoltatható) az adott hagyomány jelentése feletti korábbi történelmi értelmezésekkel”. Tehát eszerint egyrészt érthetetlen, hogy a hagyomány kialakulásakor az első értelmezés megalkotása során mivel kellett összhangba hozhatónak lennie, másrészt nem kritériuma, hogy hitvalló, vagy akár istennel kapcsolatos legyen, ami viszont nem magyarázza az elnevezését, továbbá így a teológia körébe lenne sorolható akár egy szakácskönyv is, amely a gasztronómiai hagyománnyal kapcsolatos kétségkívül konstruktív munka és bizony nagyon is kapcsolatba hozható ezen hagyomány korábbi történelmi értelmezéseivel, akár receptről-receptre.

Felhozható a teológia, mint tudomány ellen, hogy központi fogalmára (Isten) sem definíció, sem differenciált diagnózis nincsen, csupán descriptio. Az emberiség történelmi hittapasztalata, a transzcendens valóságra vonatkozó kinyilatkoztató események és az azokat hittal befogadók részesező megismerése, valamint mindezek irodalmi és tradíciókban meglévő dokumentumai azonban olyan súlyú és történelmi hatású jelenségek, melyeknek tudományos vizsgálata nem hagyható figyelmen kívül. Továbbá felvethető, hogy központi hipotézise (Isten léte) nem felel meg „Occam borotvájának”, mert a (szinte) felfoghatatlannál, nyilván mindig található egyszerűbb alternatíva. (Ezen az sem segít, hogy „egyszerűségét” egyes művek dogmának tekintik például Előd 1978, ahogyan az sem, hogy maga William of Ockham ferences teológus nevezetes tételét eredetileg éppen a teológián belüli alkalmazásra dolgozta ki.) Azonban ez egyrészt nagyon függ a vizsgált istenképtől, így nem feltétlenül igaz, másrészt maga az igazság sem feltétlenül a legegyszerűbb hipotézisek fokozatos kizárásának útján érhető el legjobban. Elismerve természetesen, hogy azt az utat is járni kell.

Jogos elvi kifogás lehet, hogy az esetek többségében művelését indokolatlanul korlátozza az irracionálisan szűkre választott (tillichi értelemben vett) „teológiai kör”, hiszen a kereszténységen belül 33 ezernél több felekezet azonosítható. Kétségtelen, hogy tartalmának fejlődését és korlátait művelőinél sokkal nagyobb hatású „társadalmi” befolyások érik, ami rontja a hitelét; és tudományban elfogadhatatlan tesztelési eljárásokat

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

97

alkalmaz tételeinek igazságtartalmára nézve (például testületi szavazás). Már érintett probléma, hogy elterjedt öndefiníciói körkörös érvelést tartalmaznak (olyan dolgot kellene módszeresen értelmeznie, amely éppen módszeres értelmezése által áll elő). Saját forrásainak szelekciójában prekonceptciót és körkörös érvelést is alkalmaz (az a szentírás lehet kanonikus, ami megfelel egy olyan dogma-rendszernek, amit éppen a kanonikus szentírásokból kellene levezetni). Mindezek a kifogások bár jogosak, valójában kivétel nélkül orvosolhatók, ami természetes része egy szakterület belső fejlődésének.

A teológia identitásválságához hozzájárulnak az intellektuális és nyelvi bezárkózás jelenségei, amelyek azonban inkább reakciói, reflexiói a társadalmi pozíció-vesztésnek, mintsem inherens sajátosságok.

A Nemzetközi Teológiai Bizottság 2011-ben született meghatározása szerint „*A részleges – más tudományterületről kölcsönzött – módszerek által elért eredmények nem lehetnek (!) meghatározók a teológus munkájában, és kritikusan kell befogadni a teológiába a működésüket és érvelésüket.*” Továbbá: „*A filozófiát illeti, mivel racionális tudomány (sic!), hogy egyetemesebb összképbe illessze az egyéb tudományokból származó eredményeket. A filozófia közvetítő szerepéhez fordulás segíti a teológust, hogy a tudományos adatokat kellő gondossággal használja. Például az élet kialakulásának területén szerzett tudományos ismereteket a filozófia fényénél kell tárgyalni, hogy meghatározza az értéküket és jelentésüket, mielőtt a teológia venné tárgyalás alá őket.*”

Teológusok többségi álláspontja szerint a természet- és társadalomtudományok a filozófia és dogmatika hídján, mint a palack nyakán keresztül kapcsolódnak a teológia többi ágához (lásd 1. ábra).

1.ábra: Diszciplínák kapcsolatrendszere a történelmi keresztény teológusok jelenleg uralkodó szemléletében.

- Természettudományok
 - Írásmagyarázati
 - Társadalomtudományok
 - Gyakorlati teológia
- FILOZÓFIA - DOGMATIKA • Egyháztörténelmi teológia

Noha ez a rendszer logikusnak tűnik (sok esetben életszerű is), ellenpéldák sokaságát sorolhatjuk a teremtésvédelemtől (gyakorlati teológia és ökológia) kezdve, a pasztorálpszichológián, a bibliai hermeneutikán át a biblikus nyelv- és történettudományon, a bibliai botanikán és zoológián, bibliai régészeten, összehasonlító vallástudományon és apologetikán, az ekkleziológiáig – és még sorolhatnánk, ahol a szakterületek közvetlen integrálódása inherens attribútum.

A nyelvi bezárkózás már egy mesterségesebb jelenség. A 21. századra a tudomány nemzetközi nyelve az angol lett. Minden tudományos adatbázis, szakirodalmi keresőrendszer angol nyelvű (ökoteológia vonatkozásában lásd Mics és Hufnagel 2023). Minden nemzetközi tudományos konferencia angol munkanyelvű. Ahogyan a

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

98

multilaterális diplomácia, az informatika, az üzleti élet, a nemzetközi kulturális rendezvények, művészeti katalógusok, a turizmus nyelve is. Az Egyházak Világtanácsa, az ECEN és szinte minden nemzetközi egyházi szövetség munkanyelve akkor is angol, ha a résztvevők esetleg német többségűek. Ezzel ellentétben jelentős (sőt kiemelkedő) európai protestáns teológusok publikációs jegyzéke tele van német nyelvű anyagokkal. Magyar teológus professzorok MTMT-ben szereplő publikációi 90 százalékban magyar nyelvűek, sokszor 0 idézettséggel. Az MTMT-ben legtöbb publikációt jegyző (és legtöbbet is idézett) kiemelkedő magyar teológus tudományos cikkei nagy számban olasz nyelvűek, sok száz tudományos munkájából mindössze ötöt jegyez egyáltalán a WoS (olybá tűnik ebből, mintha kizárólag vatikáni körök számára írta, nem pedig a tudományos világ számára).

Az ökológia válsága

Az ökológia intellektuális válsága sokkal súlyosabb jelenség, mint amit a teológia kapcsán eddig tapasztalhatunk.

Eredetileg (Ernst Haeckel, 1866-os definíciója szerint) az ökológia az organizmus és környezetének kölcsönhatásait vizsgáló átfogó tudomány, amely az összes feltételt magában foglalja, ami a létért való küzdelemben szerepet játszik. Ezt ma ökofiziológiának hívjuk és az élettannal való határterületet jelöli. Az élettan viszont nem azonos a biológiával, annak csak az a szűk részterülete, amely az egyed életfolyamatainak mechanizmusait vizsgálja.

Az MTA Ökológiai Bizottságának testületi állásfoglalása (1987) szerint: Az ökológia populációcentrikus tudomány, „feladata azoknak a limitálással irányított (...) jelenségeknek és folyamatoknak (...) a kutatása, amelyek a populációk és közösségek tér- és időbeni mennyiségi eloszlását és viselkedését (...) ténylegesen okozzák”. Ez a definíció tehát a történeti oknyomozást és a mintázat leírását is kizárja az ökológia köréből, előbbit a fauna- és flóratörténet, utóbbit a szünfenobiológia területére utalja, melyekkel együtt a szünbiológiát alkotja. Az angol *ecology* magyarra e szerint szünbiológiával lenne fordítható, tehát tágabb az ökológiánál. Az orosz *ekologija* még tágabb fogalom, mert a szünbiológián kívül a környezettudományokat is magába olvasztja, a külön diszciplínaként oktatót geoekologija pedig a földtudományok jelentős részét is. A *supraindividual biology* kifejezést szinte csak magyar szerzők angol nyelvű írásai tartalmazzák (nemzetközi szóhasználatban tartalma *ecology*-t jelent). Valójában az MTA állásfoglalását az ott megadott nevezéktanról a magyar ökológusok közül sem mindenki fogadja el, de mivel az ökológia művelése angol nyelven történik ennek jelentősége sem olyan nagy, csak a magyar tankönyvek némelyikére van hatása. A sajátos magyar definíció mégis kiemel néhány nagyon fontos szempontot, amit érdemes alaposabban megvizsgálni.

A szűkebb értelemben vett (magyar) ökológiában tehát az élőlények és közösségeik tér- és időbeli eloszlásának a jelenben ható (de legalábbis közvetlen) okait (*causa efficiens*-ét) kellene vizsgálni. Ezek az ökológiai okok a földi bioszféra kb. 10 milliányi (melyből kb. 2

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

99

millió leírt) faja közül egy kivételével mindegyiknél talajtani, vízkémiai, klimatikus, hidrofizikai vagy más élőlények jelenlétével (ellenségek, táplálékok, együttműködő partnerek) kapcsolatosak. A *Homo sapiens* (Linnaeus, 1758) faj egyedeinek tér-időbeli eloszlását azonban jellemzően egyáltalán nem ezek a tényezők, hanem gazdasági, politikai, jogi, települési, államigazgatási és kommunikációs (például nyelvi) körülmények határozzák meg, méghozzá bonyolult különleges kölcsönhatás-rendszerben. Ráadásul a *H. sapiens* egyedei olyan típusú szubpopulációkat alkotnak (etnikumok, társadalmi csoportok), amelyek biológiai sajátosságaikkal szinte semmilyen kapcsolatba nem hozhatók, de eloszlási mintázataik egészen különböző törvényszerűségeket követnek. Még nagyobb kihívás, hogy éppen ez az egyetlen faj az, amely napjainkban a bioszféra összes többi tagjára a legnagyobb mértékű ökológiai hatást gyakorolja, méghozzá sokféle, nagyon különböző formában. Ezek vizsgálata műszaki, technológiai, társadalmi, gazdasági ismereteket, megközelítéseket követel. A humánökológia tehát olyan szakterület, amelyet az ökológia egyetlen másik ága sem hagyhat figyelmen kívül, ráadásul, amely önmagában olyan transzdiszciplinává vált, amely az összes többi tudományágot (kivétel nélkül) használni (lenne) kénytelen.

Az ökológus-képzés jelenleg ennek a kívánalomnak még közelítőleg sem tud megfelelni, alapvető, a mai felsőoktatás struktúrájától nagyon eltérő reformokra vár, melyek az ökológia egyedülálló társadalmi jelentősége miatt (az emberiség pusztta léte, fennmaradása múlik rajta) rendkívül sürgetőek is lennének.

Milyen ökoteológia lehet alkalmas az emberiség globális válságának és fenntarthatósági törekvéseinek reflexiójára?

A XXI. század emberisége globális ökológiai válság állapotában van, melynek részjelenségei (pl. túlnépesedés, biodiverzitás krízis, esőerdők pusztulása, klímaváltozás, humanitárius válságok, szociális feszültségek, pandémiák, háborúk-polgárháborúk, szervezett és politikai bűnözés, korrupció, a globális koordináció hiánya) egymással szinergiában sodorják fajunkat a társadalmi összeomlás, esetleg kihalás felé. A kivezető utat a fenntartható társadalom koncepciója mutatja, de ennek ma még csak homályos alapelvei vannak lefektetve. Ez a humánökológiai alaphelyzet alapvető kutatási tárgya az ökológiának, és létértelmezési szituációja a teológiának. A *causa efficiens* és a *causa finalis* vizsgálatának egymástól való merev elválasztása nyilvánvalóan nem sok jóra vezethet, így az ökoteológiára nagy kihívás vár.

Egy, az emberiséget (az egyházakon keresztül, de közvetlenül is) szolgálni képes ökoteológia nyilvánvalóan nem lehet metszete két olyan diszciplinának, melyeknek korábban szinte közös határuk sem volt, hisz ez esetben a metszet üres halmaz lenne. Az ökoteológia, mint az élet hatékony létértelmezése nyilvánvalóan csakis unióként születhet meg az ökológia és a teológia nászából. Erre a nászra azonban külön-külön az ökológiát és a teológiát is fel kell készíteni. Az ökológiától nem várhatjuk el, hogy poligám kapcsolatra

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

lépjen több száz vagy akár mintegy harmincezer önálló felekezeti teológiával, de teológia tudományos helyzetének megszilárdításához is elengedhetetlen a teológiai kör kiszélesítése. Teljes körű ökumenéra van szükség a hitigazságok tudományos feldolgozásában is. Ökumené alatt most eredeti jelentésében a lakott világot (az emberiség házáat, háztartását) értjük vallási megkötés nélkül. Ez nem jelent szinkretizmust, hiszen az egyes felekezetek eltérő hitvallásai, mint egyazon tudomány alternatív hipotézisei nyugodtan megjelenhetnek tetszőleges számban. A hipotézisek tesztelésekor azonban a tudományos módszertan szabályait kell követni, ha pedig egy kérdés adott helyzetben nem dönthető el, akkor azt nem kell (nem szabad) eldönteni, megmarad „beleltározott” hipotézisként.

Az ökológiának a teológiával való hatékony együttműködéshez ki kell lépnie az eddig kizárólagosan természettudományos működési területéről és az emberiséget (annak minden sajátosságával) magában foglaló bioszféra, mint ökoszisztéma elemzéséhez a társadalmi és kulturális jelenségekkel egységben kell felépítenie rendszermodelljeit (Laudato Si: 63.pont figyelembevétel). Az alkalmazott ökológia területén (különösen például a fenntartható társadalom kimunkálásában) nem ignorálhatja az egyes populációk teloszával, magasabb rendszerbeli funkciójával, valamint az élőlények (különösen az emberek) motivációival (akár transzcendens motivációival, hit által felismert küldetésével, szerepével) kapcsolatos megfontolásokat, fogalmi modelleket sem.

A teológia forrásait ki kell szélesíteni, hogy az kritikus vizsgálatnak alávetve ugyan, de információvesztés nélkül vegye számba a transzcendens világgal (pontosabban a transzcendens és immanens valóság egységével) kapcsolatos potenciális adatokat (úgy a világvallások eltérő hittapasztalatát és ennek dokumentumait, mint a Teremtőről a teremtett világ tanulmányozása által felfedetteket). Ez nem jelenti az egyes felekezetek történelmi kánonjának felülvizsgálatát, mert ez nem a tudományos teológia, hanem az adott felekezet vallási vezetőinek feladata. A teológia szolgálja a hívő közösségeket, nem pedig irányítja (lásd. Hufnagel, 2023a).

A teológiai célú vizsgálat módszertanát ki kell szélesíteni az összes tudományosan elismert módszertanra, de ki kell zárni abból az azzal össze nem egyeztethető eljárás módokat. Egy hiteles teológiának nem lehet kritériuma az általa vizsgálandó tantétel. Nélkülözhetetlen az ökológia és a teológia fogalmainak és koncepcióinak tisztázása, újragondolása, filozófiai vizsgálata is.

A teológiának (mint e tekintetben kivételes tudománynak) mindezeket azonban úgy kell felvállalnia, hogy közben minden egyes művelőjének megadja a szabadságot ahhoz, hogy személyes hitének tartalmához feltételek nélkül hű lehessen munkája során is, hiszen hiteles teológus másképp nem lehet. Ökoteológiát művelő ökológus nem zárhatja ki a transzcendens valóság és az ahhoz kapcsolódó meghatározottságok feltételezésének lehetőségét munkája során, hiszen ez esetben hiteltelenné válna; nem kötelező azonban

személyesen állást foglalnia a transzcendens igazságokkal kapcsolatos egyik hipotézis mellett vagy ellen sem.

Tillich szerint Isten Igéje a Lélek által meghatározott emberi szó. Mint ilyen nem kötődik egyetlen sajátos kijelentési eseményhez sem, lett légyen az keresztény vagy nem keresztény; nincs kötve egyetlen valláshoz sem. Ott jelenik meg ahol a Lelki Jelenlét rázárul egy egyénre vagy csoportra. Néhány szóból nagyszerű igék lesznek! Ez az emberiség állandóan megismétlődő tapasztalata a különböző vallások vagy az istentörvényű kultúrák szent iratai kapcsán. De a megtapasztalás felülmúlja bármely sajátos vallás „szent iratát”. Ha az „Isten Igéjét” vagy a „kijelentésaktust” nevezzük a rendszeres teológia forrásának, akkor hangsúlyoznunk kell, hogy Isten Igéje nem korlátozódik egy könyv szavaira. A kijelentés nem merül ki a „kinyilatkoztatások könyvének” ihletésében. A bibliai üzenet sokkal többet (és kevesebbet) foglal magába, mint a bibliai könyvek. A rendszeres teológiának tehát kiegészítő forrásai is vannak a Biblia mellett. A bibliai írók ihletettsége nem más, mint befogadó és alkotó válaszuk a potenciálisan kinyilatkoztató tényekre. (Tillich 1978 nyomán)

Az ökoteológia két pólusa

Tillich szerint „a teológiai rendszernek két alapvető szükségletet kell kielégítenie az egyik a keresztény üzenet igazságának megállapítása, a másik ennek az igazságnak az értelmezése az újabb és újabb nemzedékek számára. A teológia két pólus között mozog: alapjának örök igazsága, valamint az időhöz kötött szituáció között, melyben az örök igazságot kell felfognunk.”

Mi az üzenet örök igazsága? Mi az időhöz kötött szituáció, amiben vagyunk, és amiben az üzenet igazságát fel kell fognunk, értelmeznünk kell?

Tillich szerint „nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a mai ember úgy tapasztalja meg saját szituációját, hogy széthullást, összeütközést, önrombolást, értelmetlenséget és kétségbeesést lát az élet minden területén.” „Ez a kérdés azt a valóságot keresi, amelyben létünk ön-elidegenedettsége legyőzetik, tehát a megengesztelődés és az új egység, a teremtőiség, az értelem és a remény valóságát.” „Ha a keresztény üzenetet úgy fogjuk fel, mint az „Új Lét” üzenetét, akkor választ adtunk a mostani szituációnk és minden emberi szituáció kérdésére” Az Új Lét Tillich szerint lényegi lét a létezés feltételei között. Ez győzi le a lényeg és létezés közötti szakadékot, az elidegenedést. Ez a beteljesedés minősége, a létezés vége, a történelem vége, mint végcélja. Az Új Lét Isten és ember helyreállított egysége. A kereszténység nem más, mint annak állítása, hogy a Názáreti Jézus a Krisztus, Ő az, aki elhozza a dolgok új állapotát, az új világkorszakot, az Új Létet. Az első és második eljövétel között az Új Lét csak Krisztusban van jelen. Az emberben a lét minden dimenziója jelen van, tehát ami az emberben történik, abban a Világegyetem is osztozik minőségi (ha nem is mennyiségi) értelemben. Ez ad kozmikus jelentőséget a

személynek és megerősíti a belátást, hogy az Új Lét csak egy személyes életben (mikrokozmoszban) nyilváníthatja ki önmagát. Krisztus az Ige (Logosz), „Jézus tanítása” (egyes számban) az a prófétai üzenet, hogy az Isten Országá öbenne jelent meg.

A közösségökológia tudománya azonosítani tud az élőlények fajegyütteseiben (populáció kollektívumaiban) olyan állapotokat, amelyek esetlegesen, összeverődés-szerűek, konfliktusokkal terheseek, versengés által domináltak (pl. egy felhagyott szántó gyomközössége) és ezekkel ellentétben olyanokat is, amelyek szuperorganizmus jellegűek, szimbiózisok által domináltak (pl. síkvidéki esőerdő). Azt is megfigyelték a kutatók, hogy egy ökológiai összeomlást (katasztrófát, vulkánkitörést, árvizet) követően az újonnan betelepülő fajok között egy szukcessziós folyamat indul be, amely a kezdeti összeverődés jellegű fajegyüttesektől a szuperorganizmusszerű klimax társulások felé halad. Ugyanilyen közösségfejlődési mintázatok földtörténeti léptékekben is bekövetkeznek egy földtörténeti korszakhatártól (nagy kihalástól) a következőig terjedő időszakban, itt azonban az ökológiai szukcesszió folyamatai, evolúciós fajképződési, biodiverzitás növekedési és a fajok közötti összecsiszolódást eredményező koevolúciós folyamatokkal egészülnek ki. A globális ökológiai kutatások eredményei sejteni engedik, hogy a szuperorganizmus jelleg jelenségei bolygó szinten is meg tudnak jelenni és különböző hatékonyságúak, integráltságúak lehetnek eltérő korszakokban.

Az ökológia tudománya azonban, mindezek ellenére (természettudományos jellege folytán és a teológiával ellentétben) süket és vak a teleológiai megfontolásokkal szemben. Még az alkalmazott ökológiai (tehát az emberi tevékenység optimalizálásával foglalkozó) kutatások is, csak úgy tesz fel a kérdést, hogy milyen mezőgazdasági technológia lesz gazdaságosabb adott ökológiai feltételek mellett, milyen természetvédelmi erőfeszítések eredményeznek nagyobb biodiverzitás megőrzést, milyen intézkedések mellett csökkenhet leghatékonyabban a humán-, állat- vagy növény egészségügyi járványveszély. A humánökológia, mint tiszta transzdiszciplína, képes azonosítani korunk globális ökológiai válságának jelenségeit, komponenseit és azok összefüggéseit, ugyanakkor, mint alkalmazott transzdiszciplína megmutathatja egy globális fenntartható társadalom létrehozásának szükségességét és kritériumait. Ez azonban csak a pusztá fennmaradásig ad elegendő támpontot.

Az ökoteológia azonban már felteheti azt a kérdést is, hogy mi lenne a bioszféra ideális létezési állapota, merre haladjon az evolúció, mit akar az emberiség elérni, mi a küldetése a földi élővilág sáfaraként?

Jürgen Moltmann (1985) úttörőnek tekinthető (eredetileg az University of Edinburgh meghívására tartott előadássorozatán bemutatott) munkásságában egyfelől tételként mondja ki a Teremtő immanenciáját a világban: „*An ecological doctrine of creation implies a new kind of thinking about God. The centre of this thinking is no longer the distinction between God and the world. The centre is the recognition of the presence of God in the world and the presence of the world in God.*” Másfelől tiszta formában hangsúlyozza az ember sáfári szerepét: „*Human*

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

103

lordship on earth is the lordship exercised by a tenant on God's behalf. It means stewardship over the earth, for God. Only human beings know God's will, and only they can consciously praise and magnify him."

Moltmann munkája korát megelőzve kimagasló szintjén az ökoteológiai irodalomból. Ökológiai nézőpontról tekintve különös érdeme, hogy a nemzetközi tudományos viták frontvonalán lévő két legfontosabb iskola, a James Lovelock és Lynn Margulis által jegyzett Gaia elmélet (Lovelock és Margulis 1974) és az szintetikus evolúció elmélet eredményeit is figyelembe véve ad integráló erejű és hiteles teológiai reflexiót.

Moltmann szemléletét jelentősen befolyásolta a kiváló jezsuita természettudós, Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) életműve (e.g. Teilhard de Chardin 1955), amely a teisztikus evolúció sok oldalról támadott, de máig meg nem haladott képét először festette fel számunkra.

Pierre Teilhard de Chardin SJ (a 2021 szeptemberében Budapesten megtartott 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus három kiemelten hivatkozott teológusainak egyike) ökoteológiai szempontból nagyon fontos értelmezést adott a történelmi keresztény világképhez. Szerinte az evolúció a világegyetem jelensége: a világegyetem fejlődésének célja van és ez az abszolút tökéletesség transzcendens kiteljesedése (Isten, isteni állapot). Jézus Krisztus az önmagára ismert evolúció. Ő a legigazibb, legteljesebb teremtmény az új ég és új föld előképe, csírája. Az Univerzum telosza a Krisztusképűvé válás. Szerinte a pszichikus fejlődés és a szervezeti komplexitás anyagi vonatkozása a kompenzáció törvényét követi: az egyik a másikat segítve vezet előre. A másik fontos törvényszerűség a teremtő egyesülés, minél többfélébb élőlény lép minél integráltabb (és centralizáltabb) szimbiózisra annál hatékonyabb a fejlődés.

Teilhard de Chardin világképe Lovelock Gaia koncepciójával párosulva vezetett el Thomas Berry (1914 - 2009) „Sacred Universe” fogalmához is (Berry, 2009), melynek hatása aztán Anne Primavesi 2001 „Sacred Gaia” holisztikus teológiájáig követhető.

Az ember létértelmezése az ökológia tudományos formáinak szituációjában

Tillich szerint „a szituáció, mint a teológiai munka egyik pólusa (...) azokra a tudományos és művészeti, gazdasági, politikai és erkölcsi formákra utal, amelyek segítségével az emberek megfogalmazzák létértelmezésüket”

Az Ember, mint a Bioszféra ontológiai és funkcionális része

Az általunk ismert látható univerzum (benne minden korpuszkuláris anyag, így saját magunk is) 13,7 milliárd évvel ezelőtt keletkezett, feltehetően egy ősrobbanásban (ennél régebbre visszatekinteni nincs lehetőségünk). A Tejútrendszerünk 13,6 milliárd éves tehát majdnem a kezdetektől létezik. Az ember, mint anyagi létező ennek az Univerzumnak a része (hiszen teste atomokból áll), a többi korpuszkuláris anyag pedig ettől a születéstől kezdve „testvére a létezésben”.

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

A földi bioszférán kívül más életet a természettudomány ma még nem ismer. Naprendszerünk 4,6 milliárd, bolygónk 4,5 milliárd éves, a földi élet első nyomai (egysejtű tengeri lények formájában) már 3,5 milliárd éve megjelentek (többsejtűek viszont csak mintegy 600 millió éve vannak). A földi élőlények mindegyikére (baktériumokra, archeákra és ránk eukariotákra is) univerzálisan egységes közös sajátosságok jellemzőek: azonos (és az élettelen környezetünktől jelentősen eltérő) kémiai elemarányok, makromolekuláris és strukturális (sejtes) felépítés, alapvető anyagcsere utak, lényegében azonos genetikai kódszótár és enzimikus működések).

Mindezen univerzális jellegek alapján nyilvánvaló, hogy a földi élővilág minden ma élő tagja egy (vagy néhány, de minden ma élőnél azonos) közös ősről vezethető vissza, amely talán mintegy 4 milliárd évvel ezelőtt élhetett, de lehet, hogy valamivel később. Nemcsak az emberiség alkot tehát egy (szűkebb) családot, de az élővilág egésze is (egy tágabbat). A sárgarépa éppúgy sokad fokú unokatestvérünk, mint a galandféreg, vagy a kolerabacillus.

Ez a közös ősről visszavezethető leszármazás és biológiai rokonság teszi lehetővé azt a biokémiai kompatibilitást, ami miatt egymással táplálkozhatunk, egymás szöveteiben élősődhetünk, egymásban betegségeket okozhatunk, vagy éppen kölcsönösen előnyös szimbiózisokat hozhatunk létre. Egy távoli idegen bolygón, tőlünk függetlenül létrejött élővilág idelátogató tagjával ez a kompatibilitás nem állna fenn, egymással legfeljebb információval, élettelen anyagokkal, vagy technológiákkal kereskedhetnénk, de élelemmel, gyógyszerrel biztosan nem. (Ne etessünk tehát ET-eket M&M drázsékkal; de ne féljünk nyolcadik utasoktól sem, mert embriójuk nem életképes bennünk (hacsak nem igaz a pánspermia elmélete és így még ők is a rokonaink).

Charles Darwin írja a Fajok eredete című főműve zárógondolataként: „*Felemelő elképzelés ez, amely szerint a Teremtő az életet a maga különféle erővel együtt eredetileg csupán néhány, vagy csak egyetlen formába lehelte bele, és mialatt bolygónk a gravitáció megmásíthatatlan törvényét követve keringett körbe-körbe, ebből az egyszerű kezdetből kiindulva végtelenül sokféle, csodálatos és gyönyörű forma bontakozott ki – és teszi ma is.*”

Az evolúció földi története során azonban nemcsak fajok egymásból való szétkülönülését, a biológiai sokféleség gyarapodását figyelhetjük meg, hanem az ezen fajok által kialakított ökoszisztémák, társulások, közösségek fejlődését is. Élet eleinte és nagyon sokáig csak egy szűk sekélytengeri zónában létezett. Évmilliárd évekként később lassan meghódította egyrészt a mélyebb tengereket, másrészt a szárazföldek tengerparti peremét is. A szárazföldek belsejének meghódítása csak 400 millió éve kezdődött és a mai napig sem fejeződött be teljesen (magashegységek csúcsai, sarki jégmezők, forró sivatagok). A világűr meghódítása csak az emberrel kezdődött meg. A közösségek egy-egy nagy földtörténeli korszak során (melyeket nagy kihalások, ökológiai összeomlások választanak el egymástól) a kezdetben versengő, agresszív, esetleges összetételű fajösszeverődésekből, fokozatos szelídüléssel, egyre jelentősebb kooperációval, koevolúciós összecsiszolóddással fejlett komplex szuperorganizmus jellegű közösségek jönnek létre, mint amilyen ma az érintetlen

síkvidéki egyenlítői, prehumid trópusi esőerdő (főemlős őseink eredeti otthona, és legközelebbi rokonaink mai élőhelye). Az ember a bioszféra többi tagja nélkül önmagában nem életképes, ahogy a májunk vagy a szívünk sem életképes a test többi részétől különválasztva. Csak a nagy biotópok képesek élhető tartományon belül tartani a földi klímarendszert, csak a vegetáció képes megtermelni a belélegzésre alkalmas oxigént, csak a vízi ökoszisztémák tudják biztosítani az élővizek öntisztulását, csak a hegyvidéki erdőtakaró tudja egyenletessé tenni a folyók vízhozamát és megelőzni a romboló árvizeket, csak más élőlények testanyagát (gyümölcsét, magját, levelét, húsát vagy mikrobatelepeit) tudjuk táplálékként felhasználni.

Fel kell ismernünk, hogy létünk csak a Bioszféra közös életébe, biogeokémiai ciklusába, szabályozási hálózatába illeszkedően nyerhet tartós létezést (=Fenntartható Társadalom) és értelmet, küldetést (Új Ökológiai Funkció). Isten komplex élővilágot teremtett és abban sáfári feladatot bízott ránk (hogy műveljük és őrizzük azt).

Az Ember elidegenedettsége saját korábbi biológiai funkciójától (globális ökológiai válság)

A Bioszféra ideális létezési állapota a jelenlegi földtörténeti időszakban az érintetlen síkvidéki trópusi esőerdő (ennek legnagyobb az egységnyi területre eső biomasszája, primer produkciója, biodiverzitása, strukturális komplexitása, önszabályozási hatékonysága, kis zavarásra mutatott regenerálódó képessége, koevolúciós összecsiszoltsága, interpopulációs kölcsönhatásainak szelídsége is, ez a leginkább szuperorganizmus szerű biotóp) a többi mai élőhely csak küzdelmi zóna ehhez képest. Ez főemlős őseink (és ma élő legközelebbi rokonaink) eredeti otthona, ökológiai funkciójuk pedig a korhadó ágak letördelése, árnyéklevelek elfogyasztása, gyümölcssevés-magterjesztés (tehát erdőfenntartás, produkciós hatékonyságnövelés) volt. Az édenből való kiűzetéssel ebből a szerepkörből is kiestünk, szerepünket elvesztettük, önmagunk hajdani lényegétől elidegenedtünk, de ez az elidegenedés (a sok baj mellett, amit magunkra és általunk bioszférára hozott) egy új fejlődés, új kibontakozás lehetőségét nyitotta meg.

Az Eocénben az Antarktisz a déli pólusra került, az eocén és miocén táján nagy mennyiségű kőszénképződés széndioxidot vont ki a légkörből, ami együttesen tartós globális lehűléshez vezetett (utolsó 50 millió évben napjainkig). Afrikában az esőerdő a Kongó-medencére húzódott vissza. Ezen „Édentől” keletre 5 millió éve facsoportos „Kert” alakult ki, ahol Australopithecus őseink előadaptálódtak. Kb. 2 millió éve a folyamat szavannásodásba ért (kiűzetés a Kertből) és megjelentek az első Homo-k. Az eredeti ökológiai funkció, kapcsolatrendszer is megszűnt (elidegenedés), de ezzel egy változékony küzdelmi zóna részévé váltunk („arcod verejtékével”). A szavannán és vízpartokon felegyenesedett járás vált szükségessé így a medencecsont alakja és helyzete megváltozott („fájdalommal szülőd”). A kemény magok, fűfélék, döögök húsa nehezen emészthető, szerszámok és tűz kell hozzá.

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

106

Egy szervezeten belül a szabályozott hálózatból, organizmusból kiesett, funkciótalanná váló sejtek óhatatlanul generalizálódnak, kontrol nélkül szaporodnak, előzönlik a szervezetet, malignus tumor alakul ki, a folyamat gyorsulva eszkalálódik, végül teljes összeomlást okoz (a teljes egyed és benne a malignus sejtek halálát). Egoizmus, tillichi értelemben vett hübrisz és concupiscentia. Az egyedi bűnök azonban csak tünetei a kórnak.

Funkciókeresés az elidegenedettség leküzdésére (fenntartható társadalom, világűr, potenciálok)

Fel kell tennünk a kérdést: Mit adhatunk mi a Bioszféra Közössége, közös otthonunk számára? A válaszok hosszan sorolhatók:

- Hatékonyabb visszacsatolást, önellenőrzést, szabályozást. Információgyűjtést és feldolgozást (műholdak, tudomány, internet) vagyis szuperorganisztikus idegrendszer és tudatot „Gaia” számára.
- Veszélybe kerülő fajok megmentését, génbankok felállítását, a biodiverzitás megőrzését, amit eddig csak pusztítottunk. A kihalások megakadályozását, amit eddig csak fokoztunk.
- A küzdelmi zónák gyorsabb megszelídítését (öntözőrendszer sivatagokba, jégolvasztás, gyorsabb erdősítés, klímaszabályozás). Akár az evolúció tudatos támogatását, mint távoli jövő lehetőségét (genetika, biotechnológia, ökológiai-mérnökség).
- Felkészülést kozmikus veszélyek elhárítására (pl. aszteroida-beecsapódások).
- Felkészülést lakatlan bolygók élővé tételére, ami az egyetlen lehetőség a Bioszféra tartós túlélése számára, amikor a Föld már lakhatósági zónán kívül kerül.
- Felkészülést más (esetleg magasabb) civilizációkkal való találkozásra és együttműködésre (ami egyben felkészülés a parúziára is.)

Kozmikus és transzcendens létértelmezés a természettudományos világkép bázisán (kinyilatkoztatott igazságok nélküli megközelítés)

A jelenlegi becslések szerint csak a mi galaxisunkban is több milliárdnyi lakhatósági zónán belüli bolygó lehet (a kb. 100 milliárdnyi exobolygó között) a látható univerzumban pedig 100 milliárdnyi felett lehet a hasonló galaxisok száma.

Mindez beláthatatlanul sok potenciálisan lakható bolygót jelent. Ha az élet a világmindenség törvényszerűségeinek, tulajdonságainak természetes következménye (vagy egy egyetemes isteni akarat hatása), akkor racionális feltételezni, hogy esetleg különböző formákban ugyan, de beláthatatlanul sok helyen létrejött. Legalább a lakhatósági zónán belüli exobolygók egy részén a miénkhez hasonló módon, de akár az összes többi másféle égitest akármelyikén is a mieinktől esetleg akár nagymértékben is más módon, más életformákkal.

Mivel a látható világegyetem mérete olyan nagy, ami a mi számunkra közelít a végtelenhez, így beláthatjuk, hogy a „csak a mi bolygónkon van élet” hipotézis „egy per közel végtelen”, azaz közel zéró valószínűségű (majdnem lehetetlen) tehát egy speciális ún.

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

degenerált eset, amit nem racionális az ellentéte (közel 1, tehát majdnem biztos) helyett feltételezni. Továbbá tapasztalatunk azt mutatja, hogy ami megtörténhet (mert valahol már megtörtént) az máshol is, újra megtörténhet. Az élet ráadásul, ha bárhol létrejött, bárhová tovább terjedhet. A Holdon máris hagyunk néhány csomag emberi ürüléket (sokmilliárd baktériummal és azok spóráival), jártak gépeink a Marson, szondáink a Vénuszon, de Voyager-1 és -2 már a Naprendszerünket is elhagyta, pedig a Szputnyik-1 csak 1957-ben állt Földkörüli pályára.

Láthattuk itt a Földön, hogy az utóbbi 200 év társadalmi fejlődése milyen óriási változásokat hozott a tudományok, művészetek, filozófia, társadalmi felépítmény, kultúra minden területén. Az utolsó jégkorszak ősközösségi emberétől, a mammutok kortársától, mindössze 12 ezer év választ el minket, az írott történelmünk hajnala talán 8000 évvel ezelőtt kezdődött. Földünk viszont 4,5-5 milliárd éves bolygó, amelyen legalább 2,5 milliárd éve biztosan van élet (valószínűleg 3,5 milliárd éve), és kb. 600 millió év óta biztosan van többsejtű állat- és növényvilág is. Megfigyelhettük a társadalmi fejlődésről és a biológiai evolúcióról is, hogy sebessége kontinensről kontinensre nagyon eltérő lehet számtalan látszólag apró eltérés hatására. A 19. század végén már fejlett civilizációnk volt Európában és Észak-Amerikában, de ugyanekkor Ausztrália őslakosai még mindig kőkorszaki szinten éltek, hasonlóan a pápuákhoz, vagy egyes ma is kőkorszaki szinten élő Dél-Amerikai erdei törzsekhez.

Nyilván nem racionális feltételeznünk, hogy a világegyetem számtalan élő bolygója mind ugyanabban a fejlődési állapotban, szerveződési szinten van, mintegy szinkronizáltan. Nyilván racionálisabb feltételezni, hogy akár több tízmillió (ha nem milliárd) éves fejlődésbeli eltérések is lehetnek. Könnyen belátható, hogy a szinkronizált bolygók univerzuma úgyszintén végtelenül valószínűtlen, degenerált eset. Szintén degenerált eset lenne az, hogy éppen a mi Földünk olyan speciális, hogy itt alakult ki legelőször az élet és itt érte el eddigi legnagyobb fejlettségét. Nyilván valószínűbb, hogy számtalan nálunk fejletlenebb és ugyanúgy számtalan nálunk fejlettebb bolygó (régebbi civilizáció) is van. (Egy közel végtelen számosságú gyakorisági eloszlás egyik végpontján lenni ismét csak 0-hoz közeli valószínűségű eset.)

Gyakran gondolkodunk arról, hogy tíz vagy ötven, esetleg száz év múlva milyen fejlett szinten lehet az emberiség, számtalan sci-fi és tudományos futurologia tárgyalja ezt. De képesek vagyunk-e mélyen belegondolni, meditálni, vagy imádkozni arról, hogy milyen fejlett lehet tudományosan, erkölcsileg, társadalmilag, kommunikációjában és manipulációjában egy nálunk tízezer, vagy egymillió, esetleg tízmillió, ad absurdum 1-2 milliárd évvel fejlettebb Élet? Meg tudnánk-e különböztetni egy ilyen életformát a szentírások isteneitől? Isten milyen szentírásbeli leírásának, kritériumainak nem felelhetne meg egy ilyen létforma? Gyakorlatilag örökkévaló, potenciálisan halhatatlan, gyakorlatilag mindenható, (hozzánk képest feltétlenül) gyakorlatilag mindentudó. Az abszolút mindenható-mindentudó, és a számunkra gyakorlatilag mindenható-mindentudó között,

nemhogy egy ókori pásztorkodó nép tagja, de még a mai ember sem tudna különbséget tenni pusztán tapasztalati alapon. Az abszolút örökkévaló és a már 4,3 milliárd éve folytonos tudattal rendelkező potenciálisan halhatatlan és gyakorlatilag elpusztíthatatlan létező között szintén csak elméleti a különbség, hiszen az egész Észlelt Univerzumunk is csak 13,8 milliárd éves.

Könnyű belátni, hogy a tudományos haladás önmagában, erkölcsi-etikai fejlődés, kommunikációs fejlődés, szélesebb együttműködési készség és szolidaritás nélkül gyors katasztrófához vezet minden létforma számára. Az az ősközösségi létből kiemelkedett civilizáció, amely (a mi legfeljebb 12 ezer évünknel tovább, akár) millió évekig fennmarad és szakadatlanul fejlődik az tehát harmonikusan kell, hogy fejlettebb legyen, nemcsak ebben vagy abban.

Pierre Teilhard de Chardin SJ ökoteológiai szempontból nagyon fontos értelmezést adott a történelmi keresztény világképhez. Szerinte az evolúció a világegyetem jelensége: a világegyetem fejlődésének célja van és ez az abszolút tökéletesség transzcendens kiteljesedése (Isten, isteni állapot). Jézus Krisztus az önmagára ismert evolúció. Ő a legigazibb legteljesebb teremtmény az új ég és új föld előképe, csírája (másképpen a teremtő szentháromság teljes értékű tagja). Az Univerzum telosza a Krisztusképűvé válás. Szerinte a pszichikus fejlődés és a szervezeti komplexitás anyagi vonatkozása a kompenzáció törvényét követi: az egyik a másikat segítve vezet előre. A másik fontos törvényszerűség a teremtő egyesülés, minél többfélőbb élőlény lép minél integráltabb (és centralizáltabb) szimbiózisra annál hatékonyabb a fejlődés. Mindez erős korrelációban van James E. Lovelock Gaia elméletével.

Az általunk ismert élet általános jellemzője a szaporodás és terjedés; ez feltétele a fejlődésnek is. Már mi is keressük a módját, hogy hogyan lehetne a Marsot algákkal beoltani (terraformálni), hogy ott is elindítsunk egy új fejlődést. Az élet biológiai lényege, hogy a káoszból (magas entrópiából) rendet, rendezettséget (alacsony entrópiát) hoz létre. Az erkölcsileg fejlett civilizáció jellemzője, hogy az élet minden formájára értéként tekint, megvédi a gyengébbet, az elesettet, a fejletlenebbet. Megvédjük a veszélyeztetett kék meztelen csigát, vagy feketególyát, de elesett vagy tanulatlan embertársunkat is felkaroljuk; segítjük felnövekedni az önmagában életképtelen újszülöttet is és szeretettel tekintünk rá. Racionális-e Istentől (vagy egy kvázi-istentől) ennél kevesebbet várni? Racionális-e azt gondolni, hogy nem létezik, vagy, hogy nem jóindulatú? Richard Dawkins tehát téved, amikor a vallásos emberek istenhitét irracionális és veszélyes téveszmének tartja (Dawkins 2009).

A misztikus hittapasztalat kontribúciója és az ateista „Istenkép” folyamányai

Az Istennel személyes találkozást átélt emberek Isten létének tényét tapasztalják meg misztikus, élményben, sajátos egyéni hittapasztalatban. Annyit tudnak legfeljebb még elmondani, hogy élményük meghaladja a köznapit, túl van a normál tudatállapot határán,

transzcendens. Ez az élmény szinte mindig módosult tudatállapotban ér minket (álom, félálom, meditáció, relaxált vagy éppen lelkileg túlfűtött, esetleg fizikailag kimerült vagy életveszélyes helyzetet átélő, akár halálközeli helyzet) vagy azt vált ki belőlünk (révülés, éber álom, kieső idő). Ebből önmagában a különböző vallások és teológiai irányzatok, filozófiák alternatívái között dönteni nem lehet. A személyes kinyilatkoztatások, amelyet a Szentlélek közvetítésével imáikra adott válaszként kapnak a hívő emberek mindig egy adott szituációra, döntési helyzetre vonatkoznak, vagy sokféleképpen értelmezhető filmszerű álmokban, szimbólumokban érkeznek, amelynek kerügmája (üzenetértéke) szintén egy adott helyzetben mutat irányt vagy jobb megértést. A régiek szentírásokban összegyűjtött kinyilatkoztatási emlékei is ilyenek. Egyetlen szentírásban sem találunk tudományos, filozófiai vagy teológiai értekezéseket Istenről, azokra mindig következtetések útján jutnak az azokkal foglalkozók, gyakran azonos forrásszövegek birtokában is egészen eltérő eredménnyel. Ettől függetlenül persze egy tudományos munka is lehet Istentől ihletett, vagy legalább inspirált, bármiről szóljon is.

Ha egy nálunk sok ezer évvel fejlettebb lény egyedeit vizsgálnánk, akkor azok között könnyen elképzelhető, hogy a kommunikáció minősége és színvonala is elképzelhetetlenül fejlettebb, mint amit most mi el tudunk képzelni. A társadalmi döntéshozatal, a közös akarat és a végrehajtás egysége is lehet sokkal fejlettebb módon koordinált. Ha egy egysejtű tudós elkezdene tanulmányozni az emberi szervezetet, akkor egy 30 billió sokféleképpen specializálódott eukarióta, néhány millió más fajhoz tartozó eukarióta, és további 40 billió különféle fajokhoz tartozó prokarióta egyedből álló társadalmat írna le, kereskedelmi kapcsolatokkal, szerteágazó folyami közlekedéssel, hormonális postaszolgálattal és még bűnözéssel, maffiával együtt is. Eszébe sem jutna, hogy ezt egyetlen lényként jellemezze, legfeljebb egy nagy többnemzetiségű birodalomként, melynek többé-kevésbé egységes a külpolitikája. Az a kérdés, hogy Istenből egy van-e vagy több nem biztos, hogy egyáltalán értelmesnek tekinthető, pláne, ha még angyalokat, arkangyalokat, kerubokat, szeráfokat, lelkes állatokat, félisteneket és istenembereket is megengedünk mellette, a szentek és üdvözültek seregeiről, na meg Sátánról és démonairól nem is beszélve. (Istennel való kapcsolatuk minőségéről és erejéről mit sem tudva.)

Ha egy közel isteni fejlettségű lényről van szó, amely közvetlenül látja, érzi, tudja a világban történő dolgokat és azokba bele is tud avatkozni, akkor az a kérdés, hogy része-e a világnak, vagy a világ része-e neki szintén könnyen értelmetlen vagy semmitmondó lehet.

Ha egy nagyon fejlett valaki tökéletesen ismeri a természeti törvényeket és ezen ismeretei segítségével kontrolálni tudja az univerzumot, annak állapotait és történelmét is, akkor van-e még értelme annak a kérdésnek, hogy alá van-e vetve ezen törvényeknek vagy sem?!

Ha egy fejlett lény egy lakatlan bolygót befertőz egy egysejtűvel (amely akár saját evolúciós őse, vagy saját szuperorganizmusának kiszakított része is lehet) és ezzel létrehoz egy új bioszférát, beindít egy új evolúciót és figyelemmel kíséri, gondozza fejlődését, az vajon nem tekinthető-e éppúgy az adott bioszféra teremtőjének és gondviselőjének, mint

ősatyjának is? Ha egy teremtő úgy teremt, hogy beletervezi és előre látja annak jövőbeli fejlődését is, akkor vajon a „teremtői” és „gondviselői” funkciókat egyáltalán értelmes-e megkülönböztetni?

Egy bizonyos fejlettségi szint (cselekvési színvonal) felett nyilvánvalóan nem.

Egy bizonyos fejlettség feltételezése felett tehát (és ehhez nem kell a keresztény teológia által tanított abszolút isteni végtelen „fejlettség” sem) a monoteizmus vagy politeizmus, a panteizmus vagy panenteizmus, teizmus vagy deizmus, a naturalizmus vagy szupernaturalizmus, a transzcendens vagy immanens, sőt a materialista vagy idealista, és a teista vagy ateista alternatíva sem értelmes különbségtétel.

És akkor ez az utóbbi álláspont most szinkretizmus, relativizmus, szkepticizmus, agnoszticizmus vagy éppen kiforrott gnoszticizmus? Mély vallásosság vagy mély vallástalanság? Mormonizmus, vagy már több annál? Esetleg mindegyik, de külön-külön egyik sem. Ezen a ponton még hagyjuk ezt nyitott kérdésként.

Apologetikus és kerügmaticus ökoteológia

Tillich szerint az apologetikus teológia „választeológia”. A „szituáció” kérdéseire válaszol az örök üzenet erejével, valamint azokkal az eszközökkel, amelyeket az a szituáció kínál fel, amelyre éppen feleletet ad. Az apologetika azonban elveszti önmagát, ha nem arra a kerügmára alapozódik, amely az apologetikus állítások lényege és kritériuma. Tillich erre a korreláció módszerét javasolja, amely a szituációból adódó kérdéseket (az emberi létezés) kapcsolja össze az üzenetből adódó válaszokkal (az isteni megnyilvánulásával).

Az ökoteológia esetében ez a korreláció

- szituációként: az élőlények és közösségeik (a bioszféra és annak részeként az emberi társadalom) létezésének, fennmaradásának közvetlen meghatározottsága, hatótényezői (környezeti limitációi, mint causa efficiens); valamint
- kerügmaként: a lét és nemlét kérdésére vonatkozó végső (cél és értelmet is megadó, causa finalis értelemben vett) meghatározottságunk (-ról szóló biblikus üzenet, egyszersmind a tillichi teológia kritikai elve) között áll fenn.

A keresztény rendszeres teológia tillichi normája „az Új Lét a Krisztus Jézusban, mint végső meghatározottságunk”. Az a prófétai üzenet, hogy az Isten Országa őbenne jelent meg. Az Új Lét a megtalált lényegi lét a létezés feltételei között. Ez győzi le a lényeg és létezés közötti szakadékot, az elidegenedést. Ez a beteljesedés minősége, a történelem végcélja, Isten és ember helyreállított egysége. Most az Új Lét teljessége még csak Krisztusban van meg, a világegyetem még nem formálódott át, de a Lelki Jelenlét által, Lélek ténylegesen átfórmál az emberi lélek dimenziójában. (A Constantinus-i fordulat utáni ókori kereszténységben az éppen elfogadott Credo-k valamelyike volt a tanítás tartalmi normája, ezzel azonban csak alig mondunk operatívabbat annál, mintha „a Bibliát”

jelölnék meg „normaként”. A kereszténység története során a norma korszakról-korszakra és régióról régióra változott. A korai görög egyház számára a norma az volt, hogy „az örök logosz testé létele által a véges ember felszabadult a halál és tévelygés rabságából”, az ökoteológia kidolgozásához ez kevés, mert egy állapotról beszél, nem folyamatról, célról vagy mechanizmusról. A katolicizmusban a tartalmi normát háttérbe szorította a „tanítóhivatal” formális, intézményes normajellege, amelyhez való alkalmazkodás a katolikus teológia módszertani kritériuma ma is. A tillichi norma alternatívájaként említhető lutheri norma „a hit által kegyelemből való megigazulás” az ökoteológia számára marginális, mert egyéneket ragad ki, a kálvini norma „az eleve elrendelés” pedig csak egy determinisztikus mechanizmus, amely ugyan fontos, de nem ad olyan teleológiai támpontot, amelyet használnunk kellene, továbbá nehézkessé teszi az evolúcióban alkalmazott sztochasztikus modellek alkalmazását. Nyilván lutheri vagy kálvini alapokon (vagy a korábbiakon) is felépíthető ökoteológia, de mi most nem ezt az utat választottuk, mert azok jóval körülményesebb módon juttatnak el a témánk feldolgozásához, mint a roppant adekvát tillichi megközelítés.)

Az ökoteológia válasza pontosan ennek az Új Létnek a gyakorlati mibenléte, formája, megvalósulása a mindennapi életben és a társadalmi lét aktuális feltételei közepette (a hit ereje által, a Lelki Jelenlét hatására).

Keresztény teológus számára egy valóban ökumenikus ökoteológia lehetőségét és értékét az a Karl Rahner-i gondolat adja meg, mely szerint *addig a pillanatig, amíg az evangélium valóban belép egy adott ember történelmi helyzetébe, egy nem keresztény vallás nemcsak természetes istenismeret elemeit tartalmazza keverve az ősbűnnel kapcsolatos emberi torzulásokkal, hanem természetfölötti mozzanatokot is abból a kegyelemből adódóan, amelyet Isten Krisztusra való tekintettel ajándékoz az embernek.* Egy valóban multidiszciplináris ökoteológia nemcsak természet- és társadalomtudományos oldalán kell, hogy szintetizáló erejű legyen, hanem azon felismerések területén is, melyek a világ vallásaiban testesültek meg az istenkeresés évezredei alatt. Isten kijelenti Önmagát Krisztusban, kinyilatkoztatja üzenetét a próféták által a történelemben, de a teremtés művében is, már az írott történelem előtt.

A rendszeres ökoteológia természete

Az ökoteológia kerete, módszertani kiindulópontjai és formális kritériumai

Tillich világosan rámutat arra, hogy a „tudományos teológia” akár mint empirikus-induktív, akár mint metafizikus-deduktív kísérlet kudarcra van ítélve, mert mindegyikben van egy pont, ahol az egyéni tapasztalat (sajátos misztikus apriori), hagyományos értékrend és személyes elkötelezettség dönt. A teológiai kör sugara kisebb, mint a vallásfilozófiáé, mert a teológus egyháza üzenetét (pl. a keresztény üzenet kritériumát, vagy annak valamelyik szűkebb megfogalmazását) adja a „misztikus apriorihoz”. A teológus a teológiai körhöz tartozik, ennek kritériuma pedig, hogy végső meghatározottságának tekinti egyháza üzenetét. A meghatározottság szó Tillichnél a

vallásos tapasztalat egzisztenciális jellegére utal. **Ez a meghatározottság a végső, a feltétlen, a teljes és az állandó. Kérdése a lét vagy nemlét kérdése számunkra. A „lét” fogalma itt az emberi valóság egészét jelenti, a létezés szerkezetét, értelmét, célját.**

Létünk ökológiai meghatározottságai (környezeti limitáción alapuló létfeltételeink) tillichi értelemben előzetes meghatározottságok. **A teológia pedig „sohasem hagyhatja el a végső meghatározottság szituációját, hogy az előzetes meghatározottságok világában jusson szerephez”. A megelőző és végső meghatározottságok viszonyában csak az a lehetőség fogadható el (elkerülve a teológiai önfeladás és a bálványimádás szirtjeit is) amikor a megelőző meghatározottságok a végső meghatározottság hordozói lesznek, anélkül azonban, hogy véglegességre tartanának igényt. A végső meghatározottság minden előzetes meghatározottságban és által ténylegesítheti magát és ekkor az előzetes meghatározottság (mint önmagán túlmutató hordozó) is tárgya lehet a teológiának.**

Egy transzdiszciplináris és ökumenikus ökológiát művelni kívánó ökoteológus számára az „egyház” – melynek „üzenetét” végső meghatározottságának tekinti – nem szűkülhet le saját gyülekezetére, vagy valamelyik államilag bejegyzett társadalmi szervezetre, de még egy nemzetközi hálószervezetre sem. Magába tartozónak kell elismernie azt a rejtett lelki közösséget, amely Tillich szerint más vallások csoportjaiban, akár a kommunistákban, vagy magányos vallásellenes emberekben is meg lehet, sőt amely felöleli a Krisztus által megváltottak teljes körét. Mindez nem korlátozhatja abban, hogy tetszőleges vallási közösség tantételét górcső alá véve, saját személyes hite fényénél keresse az igazságot.

Ez azonban csupán a kereteket jelöli ki, az ökoteológia módszertani kiindulópontja ezen belül még nagyon sokféle lehet, szinte minden teológiai irányzat megközelítését felhasználhatjuk.

Tillichnél a korreláció, ez a kiindulópont, vagyis a megfeleltetés a kinyilatkoztatás és az emberi tapasztalat között, az isteni teljes szabadsága és az emberi Istentől való függősége (végső meghatározottsága) által létrejövő transzcendens kapcsolat. Az ökológia a lét közvetlen függőségeit (a limitációkat) elemzi, de a jövőképhez a végső miértek, célok, eredet, belső mozgatók azonosítása kell, ami a végső meghatározottság felé vezet, de ez már az ökoteológia felségvize. Karl Barth a dialektikát tartja fontos módszertani eszköznek, ami a transzcendencia újraértelmezése a keresztény tapasztalatban. Ökoteológiában ez az ökológiai rendszerrel kapcsolatos tapasztalatok értelmezésében jelenik meg, hiszen teremtett világ értelmében, céljában a Teremtőt keressük. Ökoteológiában ez lehetőséget ad a teológiai kör tágítására és a teológia forrásainak bővítésére. Herbert Braun és Dorothee Sölle gondolkodásában Istennek a történelemben való immanenciája jelenti a kiindulópontot. Ökoteológiában a természeti folyamatokban való immanencia analóg ezzel, hiszen a természettörténetben ugyanúgy találkozik az ember Istennel, mint a szűkebben vett történelemben. Gustavo Gutiérrez írásaiban (és általában a felszabadítás teológiája irodalmában) a megélt hitből kiinduló kritikus reflexió jelenik meg a világban

tapasztaltokról, ami a gyakorlati ökoteológia, teremtésvédelem, környezeti igazságosság tárgyalásának fontos eszköze.

Ökoteológia és kereszténység

Tillich a teológust és a teológiát (a vallásfilozófiától elhatárolva) a teológiai körhöz köti, ebben a megkötöttségben látja specifikumát. A teológiai körhöz tartozás abban nyilvánul meg, hogy saját végső meghatározottságát egyháza üzenetében ismeri fel. A teológiát ezen egyház funkciójának látja, melynek célja az egyház szükségleteinek szolgálata. A nagybetűvel írt Egyház (Tillichnél Krisztus egyetlen egyetemes anyaszentegyháza), mint Lelki Közösség, Isten Országának képviselője itt a földi életben. Az ökumenikus ökoteológus számára ennek különös jelentősége van. Az Egyháznak ez a fogalma (ellentétben a szintén egyházaknak nevezett, bármilyen vallású társadalmi szervezetekkel) sajátosan keresztény (vagy keresztény gyökerű) fogalom. Attól, hogy a rahneri értelemben vett rejtett egyházat is beleértve az Egyház fogalmát általánosítjuk az emberiségre (vagy a megváltottak körére), a fogalom kereszténységhez kötöttsége még megmarad. A theoszról való logosz azonban önmagában nem hordozza ezt a kötöttséget, és a keresztény teológust sem akadályozhatja munkájában olyasmiről, ami az igazság keresésében korlátozza, vagy annak bizonyos forrásaitól elzárja. Amit ma tudományosságnak nevezünk (a teológiát is beleértve) az nagyrészt egy nagyon kis földrajzi régióból, a Földközi-tenger medencéjéből (a görög-római-zsidó-keresztény-iszlám kultúrkörből) származik, abban gyökerezik. Itt jelentek meg az első városok és Afrikai öshazájából több hullámban terjedve nagyrészt ezen a kapun keresztül hódította meg bolygónkat az emberi faj is. Más régiók később fejlettebbekké válhattak, de eredet mindig nyomot hagy. A teológia fejlődésének kritikus korszaka a keresztény középkorban zajlott; a skolasztika ezen belül is elsősorban a nyugati-kereszténység terméke. Ma már természetesen a tudomány és a teológia is az emberiség kultúrkincsének közös részévé vált, ahogyan Konfuciusz bölcselete, Buddha tanítása, vagy a védikus tudományok sem korlátozhatók ma már kizárólag Kínára vagy Indiára. Ahogyan az emberi faj is örzi eukarióta, gerinces, majd főemlős származásának minden sajátosságát, így ez kultúra fejlődésének eredményeivel is így van. Családunk, őseink története alapjaiban határozza meg a jelen körülményei között mutatott viselkedésünket, motivációinkat, ösztöneinket, tanult magatartásformáinkat. Ezen túlmenően azonban a teológiát (más tudományoktól eltérően) belső lényegéből fakadóan, a mindenkor jelenben is köti művelőjének személyes hite, amely még akkor is elkerülhetetlenül átsugárzik szövegein, ha tudatosan törekedne kerülni azt. Az intellektuális becsületesség megköveteli, hogy a (bármilyen vallású) teológus ezt el is ismerje, különösen akkor, ha ökumenikus ökoteológiát kíván művelni, mert más vallásúakhoz szólni is könnyebb, ha saját hitünk alapjai szilárdak. A muszlim, buddhista vagy vainsava ökoteológust azonban saját világnézetének, hitének hatása mellett a teológia fogalomrendszerének és megfontolásainak

keresztény gyökerei is elkerülhetetlenül befolyásolni fognak, amikor a szakirodalom szintézisére támaszkodva vizsgálja szakterülete jelenségeit.

Ökoteológia és tudomány (filozófia)

A teológusok többségi álláspontja szerint a teológiát a többi szaktudománnyal a filozófia és dogmatika hídja köti össze. Ez ugyan nem mindig van így és nem is feltétlenül ideális megközelítés, de kétségkívül létezik. Az ökoteológia ökológiai jelenségeket vizsgál, így a teológia és tudomány kapcsolatai ezen a területen szervesebbek, szorosabbak, mint mondjuk a liturgia-történet esetében lenne, de a filozófia jelentősége ettől még ezen a területen is kiemelkedő.

Tillich szerint a tudományos kutatás és a teológia kapcsolódási pontja a tudomány és a teológia filozófiai elemeiben van. Szerinte a filozófia tárgya a valóság, mint olyan, a valóság, mint egész, az a létszerkezet, mely a valóságot egészé és a megismerés lehetséges tárgyává teszi. A filozófiai kérdés a megtapasztalást lehetővé tevő általános lét szerkezetek jellege. A teológia szükségszerűen teszi fel ugyanezt a kérdést, mert az ami végsőleg meghatároz minket, az a valósághoz, mint egészhez tartozik; a léthez kell tartoznia. Ez nem lehet más, mint létünk alapja, mely létünk és nemlétünk felől dönt, mely a lét végső és feltétlen hatalma. A filozófia és a teológia kérdése: a lét kérdése. A filozófia az önmagában vett lét (önmaga-lét) szerkezetét vizsgálja, a teológia azzal foglalkozik, hogy mi a lét értelme számunkra. A filozófus (a szaktudóshoz hasonlóan) távolságot tart a kutatási tárgyától (a filozófiai igazság nyitott, végtelen és változtatható jellegű), a teológus viszont egész létével részt vesz benne, viszonyulása „egzisztenciális”, mert elkötelezett az általa kifejtett tartalom iránt (a teológiai körön belül van és tárgyát saját léte végső meghatározottságának tartja).

A transzdiszciplináris és ökumenikus ökoteológia az ökológia és a teológia uniójaként az ökológiai rendszerek létének causa efficiensét és causa finalis-át holisztikus egységben vizsgáló tudomány, így sem vizsgálatának tárgya, sem a vizsgálat alkalmazandó módszertana nem fér el egyik szülő-diszciplínájának keretei között sem, a filozófia eredményeit (különösen a lételméleti kategóriákat és ismeretelméleti fogalmakat) pedig szintén fel kell használnia. Vizsgálatainak eredményeit megadva hozzájárul az egyetemes egyház hitének értelmezéséhez (ennyiben teológia), de az értelmezés valós ökológiai rendszerek létfeltételeiről szól (e tekintetben tiszta természettudomány) továbbá ezen lét fenntarthatóságának kérdésével foglalkozik (alkalmazott tudományi szerepkörbe is belépve).

Az ökoteológia ágai, szakterületei

Az ökológia ágait, szakterületeit alapvetően öt fő szempont szerint szokták csoportosítani:

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

115

- A vizsgált ökológiai rendszer szerveződési szintje, mibenléte, térbeli skálaszintje alapján (pl. populációökológia, közösségökológia, globális ökológia, illetve erdőökológia, tengeri ökológia, trópusi ökológia, hidrobiológia, mikrobiális ökológia, tájökológia, humánökológia)
- A vizsgált környezeti tényezők alapján (pl. klímaökológia, kémiai ökológia, zavarás ökológia)
- A limitált biológiai folyamat alapján (pl. táplálkozásökológia, szaporodásökológia)
- Az ökológiai vizsgálat metodológiája alapján (pl. elméleti ökológia, kvantitatív ökológia, terepi ökológia, kísérletes ökológia, monitoring ökológia), végül
- A kutatás célja alapján (tiszta vagy alkalmazott ökológia, utóbbin belül pl. természetvédelmi ökológia, környezetvédelmi ökológia, agroökológia, közegészségügyi ökológia).

A teológia mindig egy adott hitrendszer tartalmának módszeres kifejtését jelenti, így a diszciplínák csoportosításra csak három fő szempont kínálkozik:

- A kifejtés módszere, kiindulópontja, felépítése alapján beszélhetünk szentírás magyarázati teológiáról, rendszeres teológiáról (beleértve a dogmatikát, apologetikát és a teológiai etikát is) és történeti teológiáról (beleértve az egyháztörténetet, valamint vallás és kultúrtörténeti teológiát, de a biblikus régészetet is);
- A felekezetet vagy nagyobb irányzatot, amelynek elfogadott hitrendszeréről szó van (pl. katolikus-, ortodox-, evangélikus-, adventista-, mormon-, református-, baptista (...)) teológia), végül
- A teológiában is kialakult a tiszta és az alkalmazott terület, utóbbit gyakorlati teológiának nevezik.

A transzdiszciplináris és ökumenikus ökoteológia nyilvánvalóan sem az ökológia, sem a teológia fenti felosztásaiba nem illeszthető be, mert minden skatulyából kilóg; éppen ez adja transzdiszciplináris és ökumenikus jellegét. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy egy konkrét ökoteológiai munkában ne dominálhatna elsősorban a biblikus, a rendszeres vagy éppen a történeti megközelítés, ugyanígy lehet elsősorban globális ökológiai, humánökológiai, vagy természetvédelmi ökológiai súlypontú is. Az ökológia szakterületei közül kétségkívül kiemelkedő ökoteológiai jelentőségű a globális ökológia, humánökológia, evolúció ökológia, biogeográfia és az alkalmazott ökológia. Mindazonáltal didaktikai szempontból az ökoteológiát mégis célszerű 3 fő fejezetre felosztani:

- **ökoteológiai propedeutika** (amely az ökológia és a teológia nélkülözhetetlen alapfogalmait, valamint az ökoteológia, tárgyát, módszereit és történetét ismerteti, a szemléletváltás kapcsán az egyháztörténetet és az összehasonlító vallástörténetet is feldolgozva),
- a **rendszeres ökoteológia** (amely az ismeretelméleti, lételméleti fejezeteket követően tárgyalja az teremtővel és a teremtett világgal, a bioszférával és az emberiséggel és azok

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

116

megváltásával kapcsolatos ismereteket, a történelem és Isten Országáé kapcsolatát, majd az erkölcsi felelősség kérdését és a cselekvés lehetőségét is.)

- és a **gyakorlati ökoteológia** (amely szokatlan módon, ez alkalommal magában kell foglalja az írásmagyarázati teológia idevágó fejezeteit is, hiszen az egzisztencia nemcsak a homiletikán keresztül, hanem direkt módon is gyakorlati következményekkel jár.)

Az ökoteológia alkalmazott területét a gyakorlati ökoteológiát elterjedt szakkifejezéssel *teremtésvédelemnek* nevezik.

A **teremtésvédelem** (care for creation, ritkábban protection of the creation, régi forrásban: guardians of creation, a teremtés őreiként) a keresztény vallási irodalomban egyre gyakrabban használt, de tudományos pontossággal mindmáig nem definiált fogalom, mellyel az ember felelősségére utalnak a teremtett világ megőrzésével kapcsolatban. A különböző szövegekben leginkább a természetvédelem szinonimájaként kezelik (pl. Bolyki, 1999, Zlinszky, 2016) és sokszor használatának inkább stílusértéke van, mintsem pontosító vagy megkülönböztető jellege. Ugyanakkor tartalma más szövegekben a teremtett világhoz való viszonyunk egészéhez, a történelemhez, az életmódunk fenntarthatóságához kapcsolódik (pl. Tonhaizer, 2014a, b, Herce, 2016).

Ahhoz, hogy egy fogalmat szakkifejezésként használhassunk elkerülhetetlen, hogy legalább egy adott szöveg kontextusában világosan körülhatároljuk tartalmát. A teremtésvédelem definiálásának közelebb kell vinnie minket a fogalom hasznosságának értékeléséhez és tisztáznunk kell kapcsolatát az egyéb „védelem” fogalmakkal.

Ha az isteni gondviselést Isten teremtő munkája szerves részének tekintjük, vagy ha a hajdani teremtett világra úgy tekintünk, mint amely már eleve isteni szándék révén magában hordozta további fejlődésének potenciálját, akkor felelősségünk óriási, hiszen nemcsak a múlt maradványát vagy a jelen értékeit, hanem a jövő lehetőségeit is védünk. Ez adja a teremtésvédelem és fenntarthatóság szoros kapcsolatát, nagymértékű átfedését.

A teremtésvédelem védelmi céljai:

Minden kétséget kizáróan:

- A természetes és természetközeli ökoszisztémák, az élőhelyek és annak fajai
- A bolygónk létfeltételei, számunkra és az élővilág számára lakható állapotban (talaj, víz, levegő, klíma)
- Az ember, mint biológiai és társadalmi lény, annak élete, egészsége, emberi méltósága, biztonsága, jogegyenlősége, tehetségeinek kibontakozási lehetősége

Az előzőekből következően:

- Az eljövendő nemzedékek életlehetőségei (fenntarthatóság)

Feltételesen, ha úgy tekintjük, hogy Isten az embert saját hasonlatosságára alkotóképes, kultúrateremtő lényként teremtette:

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelelkészépző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

- Az emberiség kulturális öröksége (irodalom, tudomány, művészet, filozófia, vallás, műemlékek, folklór, technikai vívmányok, történeti emlékek)

Ez utóbbi pontnál azonban már az erkölcsi jóról való véleményünknek, értékítéletünknek is helyet kell kapnia, hiszen történelmünknek, szokásainknak, civilizációnknak számos negatív, káros, rossz, méltatlan eredménye is van. Képesnek kell lennünk arra, hogy helyes erkölcsi értékítélettel felismerjük azt, ami civilizációnkból a teremtő isteni szándéknak megfelelő és elválasszuk attól, ami ellentétes azzal. Ez sok esetben nem könnyű, vitatható feladat, de fel kell vállalnunk, hiszen ez emberségünk hivatása.

Ha a teremtésvédelem tartalmát a fenti 5 pontban jelöljük meg, akkor egy olyan fogalmat nyerünk, amely tágabb minden más a világi életben használt „védelmi” tevékenységnél. Hiszen magában foglalja az alábbi államigazgatási-szakigazgatási területek mindegyikét:

- Természetvédelem (élvilág-védelem, tájvédelem)
- Környezetvédelem (talaj, víz, levegő, klíma)
- Emberi élet-, egészség- és emberi méltóság védelme (beleértve az adatvédelmet is)
- Jogvédelem, tehetséggondozás, esélyegyenlőség
- Katasztrófavédelem, munkavédelem, balesetvédelem,
- Jövő nemzedékek jogainak védelme (fenntarthatóság sensu stricto.)
- Kulturális örökségvédelem, műemlékvédelem, emlékezetpolitika

A teremtésvédelem fogalma ebben a formában a fenntartható társadalom létrehozásának minden szükséges elemét magában foglalja, olyan új és hasznos fogalom, amely a korábbiaknál tömörebb, világosabb kommunikációt tesz lehetővé, tehát önmagában hasznos és messze túlmutat a szó vallásos stílusértékén, vagy keresztény teológiai konnotációin. A teremtésvédelmi tevékenység (mint gyakorlati egyházi munka) elméleti megalapozását és tudományos háttérét az ökoteológiai kutatások biztosítják.

Rendszeres ökoteológia forrása, módszere és szerkezete

A források és azok közvetítői

Az **ökológia**, mint természettudomány, négy fő módszertani lépésen keresztül fejlődik:

- az első a megfigyelés (eredménye a jelenség és mintázat leírás, fejlett formája az ökológiai monitoring, ami már standardizált adatgyűjtést és feldolgozást jelent),
- második lépés a leírt mintázatok alapján a tudományos hipotézisek felállítása (eredményét a hipotézisek predikciói, jóslatai jelentik, ennek fejlett formája az ökológiai modell és a modellek futtatásával készített szimulációk, különböző bemenő paraméterek forgatókönyvei (scenáriói) alapján),
- a harmadik lépést a hipotézisek tesztelése jelenti (ennek eredménye a tesztelt hipotézis, validált modell, a tesztelés fejlett formája pedig a kontrollált kísérlet, az eredmények statisztikai értékelésével),

- végezetül a tesztelt hipotéziseket egymással gondolati rendszerbe szervező tudományos szintézis következik, melynek fejlett formája matematikai rendszermodellbe foglalt egzakt elmélet, teória.

Az új ismeretek forrása tehát egyrészt az előfeltevések és beavatkozások nélküli megfigyelés, majd a manipulált kísérleti rendszerek működésének megfigyelése, másrészt viszont a racionális okoskodáson, gondolkodáson alapuló hipotézis (amelynek a végső eredete tulajdonképpen ismeretlen, hiszen annak nincsen módszertana, hogy honnan vegyük a hipotézis alapötletét, az a kutatónak valahogyan eszébe jut a gondolkodás során, néha megálmodják, néha valami véletlen esemény vezet rá, néha egy analógia segít.).

A **teológia** valamilyen állításának forrásaként általában valamilyen kinyilatkoztató esemény dokumentumát (szentírást, szent írásokat), vagy ha maga a kinyilatkoztató esemény nem lett dokumentálva, így eredete a múlt homályába vész, akkor az abból a kollektív emlékezetben megmaradt valamilyen nemes tradíciót (szenthagyományt), vagy a természetes értelem okoskodásából nyert felismerést szokták megjelölni. Utóbbiban szerepet kaphat jelentős személyiségek (teológusok, egyházatyák) vagy egyházi vezetők valamilyen egyéni vagy kollektív bölcsessége is, ami például tanítóhivatali megnyilatkozásokban, hitvitázó levelekben, nagy teológiai művekben, vagy különféle zsinati határozatokban kerül rögzítésre. Ezek értékelését illetően jelentős felekezeti eltérések vannak.

Ha az információ-forrásokat az ökoteológus kutató szempontjából nézzük, akkor megkülönböztethetünk végső forrásokat (az információ elsődleges hordozóit), az ezekkel való személyes találkozás eseményét, mint a kutatómunka közvetlen (tényleges) forrását, továbbá közvetett forrásokat, amelyek más személyek hasonló találkozásainak dokumentumai (ezek a dokumentumok is lehetnek primer vagy szekunder jellegűek). Minden kutatómunka igazolt ismeretek ellentmondásmentes gondolati rendszerének kidolgozására törekszik vizsgálatának tárgyával kapcsolatban. Az ökoteológia vizsgálati tárgya az élőlények és közösségeik (beleértve az emberi társadalmat) létezésének, fennmaradásának közvetlen meghatározottsága, (hatótényezői, környezeti limitációi, mint *causa efficiens*), valamint végső meghatározottsága (eredete, célja, rendeltetése és értelme, mint *causa finalis*) holisztikus egységben szemlélve. Amennyiben a kérdéses ismeret helyes, akkor az információ elsődleges hordozója nyilvánvalóan maga a vizsgált ökológiai rendszer és annak eredete (végső soron a teremtett világ és annak Teremtője) lehet. Az ezekkel való közvetlen találkozás eseménye, mint a kutatómunka tényleges közvetlen forrása tehát vagy egy megfigyelési tapasztalat átélése, vagy egy kinyilatkoztatási esemény tapasztalatának az átélése. Ezek a személyes tapasztalatok, élmények, események emlékei az emberiség közkincsévé úgy válhatnak, ha az átélőjük azt (tudományos megfigyelés esetén tudományos közleményben; személyes kinyilatkoztatás vagy kinyilatkoztató eseménysorozat átélése esetén szentírásban) írott formában publikálja, vagy szájhagyomány útján továbbadva, szélesebb körben elterjeszti (mint a szenthagyományok esetén). Ezek a dokumentumok mindkét esetben lehetnek primer jellegűek (ha maga a kutató elsőfajú tudományos közleményben, vagy maga a próféta, apostol, szentíró szentírásban közli). Vagy szekunder jellegűek (ha a szintetizáló tudós mások publikációit elolvasva, review cikket vagy tudományos monográfiát ír. Ha teológus (redaktorként) több eredeti szentírást kritikailag válogatva összeszerkeszt (biblikus időkben, vagy a kanonizálás idején), vagy az eredeti forrásokra csak

hivatkozva teológiai tanulmány ír (elemez, szintetizál, értékel). Néha a primer és szekunder jelleg összemósodik, például ha review cikk írója több közlemény egybevetésével olyan új eredeti megállapításra jut, amelyik egyik korábbi forrásában sem szerepelt, vagy ha a szentírások tudós redaktora maga is ihletett állapotba kerülve munkája közben kinyilatkoztató eseményt él át. A határ szintén elmosódottá válik, ha egy szóbeli szenthagyományt foglalnak írásba (például halachá-ból Midrás, Misna, Gemara, vagy keresztény hagyományok zsinati dokumentumokban való rögzítése, vagy az iszlám szunnát magyarázó könyvek).

Tillich szerint **nincs olyan valóság, dolog, esemény, személy, csoport, amely ne lehetne a lét titkának hordozója, a kijelentés közvetítője, részese. A természet vagy a történelem megismerése önmagában nem közvetítője a kijelentésnek, de ha túlmutatnak önmagukon az extázis és az esemény-jel korrelációjában, akkor kijelentés adatik. A szentek azok, akik nyitottak a lét alapja felé, így közvetítőként beléphetnek a kijelentői együttállásba. Karl Barth az egész teológiát az „Isten Igéjéről” szóló tanításra akarta redukálni, de ezzel vagy Istennek tiltjuk meg, hogy szavak nélkül szóljon, vagy a szó fogalmát tágítjuk annyira, hogy a kijelentés minden formáját magába foglalja (még a testté lett Igére való korlátozás is félreérthető, leszűkítő). A szavak által közvetített kijelentést nem szabad összekeverni a „kijelentett szavakkal”. Egy matematikai egyenlet szinte kizárólag jelölő jellegű, egy jalkiáltás szinte kizárólag kifejező jellegű, a mindennapi beszédben mindkét pólus megvan, de a kijelentéskor a szavaknak olyan kifejezőereje támad, ami túlmutat ezen pólusok lehetőségein. Az ezzel az erővel felruházott nyelv „Isten Igéje”.**

Tillich elismeri, hogy a kijelentés jegyei (titok, extázis, csoda) minden igazi imádságban jelen vannak: Istenhez beszélünk és válaszokat kapunk. Tillich megkülönbözteti az eredeti kijelentést (ihletést) a függő kijelentéstől (megvilágosítás, illumináció). Az egyház történetét csak függő kijelentések történetének tartja. Tillich szerint a kijelentés ismeretet közvetít, de olyan ismeretet, amelyet csak egy kijelentő szituációban lehet felfogni (az Istenről való tudás szimbolikus, analógiás, ami gazdagabb, mint a köznapi formák); nem pedig mindennapos tudás, amihez csupán különleges módon jutottunk.

Tillich szerint az egyház történetében folyamatos kijelentés van, a végleges kijelentés (Krisztus Jézusban) nem utolsó, és több mint utolsó igazi, mert akkor végleges a kijelentés, ha megvan az ereje, hogy önmaga elvesztése nélkül mondjon nemet önmagára, vagyis a végleges kijelentés közvetítője feladja végességét, Krisztus Jézus feláldozta a názáreti Jézust.

Saját észrevételünk, hogy ennek analógiája olyan általános mintázat, ami máshol is megnyilvánul pro és contra is: Joseph és Hyrum Smith 1844-es vértanúhalála „vérrel pecsételte meg” tanításukat és ez megerősítette a mormon közösséget. Buddha nem halt vértanúhalált, de az Ő munkássága éppen a világi uralkodói nemesi hercegi hatalmának és gazdag életének feláldozásával (lemondással, aszkézissal, elvonulással) kezdődik. Mohamednél hiányzik ez a minta. Nicolaus Cusanus bíboros (1401-1464) Kopernikusz előtt állította, hogy a Föld a Nap körül kering, Giordano Bruno előtt hirdette, hogy a csillagok napok és a Világegyetem végtelen, továbbá Galilei előhírnöke volt számos vonatkozásban. Működése nem keltett botrányt, de nem is az Ő nevéhez kötjük ezeket a tanításokat, nem általa lettek híressé, mert a bíborosi szék biztonságából és a pápa védelme alatt fejtette ki álláspontját.

A források szelekciója, az igazolás és a teológia történeti normái

A tudomány igazolt ismeretek gondolati rendszere, fontos hát, hogy megvizsgáljuk, mit nevezhetünk igazoltnak? A természettudományok gyakorlatában ez a szó az alábbi tartalmakra bomlik:

- **Bizonyított (igaz):** amikor egy állítást korábban már bizonyított állításokra vagy axiómákra vezetünk vissza a logika szabályait betartva. Deduktív megközelítés, hiszen az ismertből származtatjuk az újat. Például a matematika jár el így, amikor nem szimulációval tesztl, hanem hagyományosan bizonyítja tételét.
- **Tesztelt:** A többi tudományág – így a természet- és társadalomtudományok – általában tesztl. Ez esetben a hipotézis (eddig igaznak tűnő) következményét, predikcióját vetjük össze a tapasztalattal. Induktív megközelítés, hiszen speciális tapasztalatból általánosítunk, valószínűsítünk, de nem bizonyítunk.
- **Korlátozottan igazolt:** Amikor egy állítás kapcsán nem annak igazságtartalmát vizsgáljuk, hanem csak azt látjuk be, hogy tudományos hipotézisként az alternatív hipotézisek között nincsen nála egyszerűbb, megfelel „Occam borotvájának” (William of Ockham 1287–1347 ferences szerzetes, skolasztikus filozófus eredetileg teológiában kimondott tétele), tehát a parsimónia elve alapján igaznak tekintjük mindaddig, ameddig elvetésére rá nem kényszerülünk. Ez esetben az állításnak Karl Popperi értelemben falszifikálhatónak kell lennie.
- **Másodlagosan igazolt:** Amikor egy állítást korábban már tesztelt és/vagy korlátozottan igazolt állításokra vezetünk vissza a logika szabályait betartva. Például ökológiai rendszerek matematikai modellezése, rendszerelemzés általában.

Tillich szerint ítéleteink vagy sikerrel megragadják a valóságot (ekkor igazak) vagy elvétik, ekkor hamisak. A megfigyelés és gondolkodás néha nem jut el a vizsgált jelenség mélyére a lényegéhez, hanem csak a felszínes látszatig jut, ami megtéveszti. A csalódás motiválja arra a megismerőt, hogy mélyebbre hatoljon. Az igazság tehát a dolgok megismert lényege (mely ekkor már csak igaz ítéletekből áll). A verifikáció az az eljárás, amivel eldöntjük, hogy valamit igaznak tartunk-e.

A verifikáció lehet (Tillich nyomán):

1. tiszta ráció, logikai következtetés (matematikai bizonyítás),
2. megismételhető kísérletsorozat (a hipotézis predikcióinak ellenőrzése kontrolált körülmények között) – ellenőrző megismerés
3. gyakorlati tapasztalat, beválás az alkalmazás során, tartós megfigyelésen alapuló megállapítás- pragmatikus befogadó megismerés
4. beleézés, részesedés általi tudás (a tudó és tudott teremtő egyesülése), egyedi életfolyamatok megragadása, átélése. A történész tényszerű adatokra, források kritikai összehasonlító vizsgálatára támaszkodik, de ez csak sarokpontokat jelölhet ki. A történész feladata, hogy beleézés révén életre keltse, ami elmúlt és megismételhetetlen: a valóság viszonyainak általános tudására is támaszkodva, olyan racionális értelmezését, (logikus és

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

121

ismereteink rendszerébe illeszkedő) rekonstrukcióját, narratíváját adja az múltnak, amely illeszkedik a források tényanyagára (összhangban van vele és integrálja azokat).

5. az a mód, ahogyan filozófiai rendszereket (vallási hagyományt) elfogadunk befogadó tudás és megismerő egyesülés révén. Igaznak tartjuk, mert a valóság legbelső lényegének érezzük, ami már nem lehet hamis. Csak nagy lelki megrázkódtatás, tragikus életesemény zökkenhet ki ebből (hitehagyás), hiszen a mindennapi racionális vagy pragmatikus cáfolatok önmagukban a felszínen maradnak. Tillich szerint az ellenőrző tudás biztosabb, de nincs végső jelentősége, a befogadó tudásnak lehet végső jelentősége, de nem ad bizonyosságot.

6. Kijelentés (személyes kinyilatkoztatás, a misztérium manifestációjának megtapasztalása, extázis, csoda, meditatív megvilágosodás, módosult tudatállapotban átélt transzcendens élmény): A végső jelentőség és a teljes személyes bizonyosság átélése, másoknak teljességében átadható, de csak verifikáció nélkül. (A hit bizonyoságtétele, hitvalló áldozat, akár a vérrel megpecsételt tanúság is csak a személyes bizonyosságot tanúsítják nem az ítélet igazságát).

Tillich a rendszeres teológia kidolgozását tekintve három kérdést tart fontosnak:

- Mik a rendszeres teológia forrásai? (Válaszai: 1. a bibliai anyag, amit a biblikus teológia feltárt, 2. az egyház története, amit a történeti teológia feltárt, 3. a felekezeti hagyomány, amelynek teológiai körében működik, 4. a vallás és kultúrtörténet, amit a teológiai vallás- és kultúrtörténet feltárt. Itt felvethető forrásként a természetes istenismeret: Deus verus, és ami az ő „alkotásaiból megértetvén megláttatik” Róma 1:20)
- Mi közvetíti ezeket a forrásokat? (Tillich szerint a rendszeres teológia forrásai csak azok számára lehetnek forrássá, akik részesednek bennük, vagyis csak tapasztalat által lehetnek forrássá. A tapasztalat nem forrás, hanem közvetítő.)
- Milyen norma szerint döntünk ezen források felhasználásáról? (Az egyház történetében a norma tartalmi és formai volt. A formai norma az egyházi tisztségek hierarchiája volt, ami miatt a tartalmi forma felszívódott. Keresztény tanítás az lett, amit az egyház hivatalos tekintélyei annak mondtak. A tridentinai zsinattal a hagyomány azonossá vált a pápai döntésekkel. A protestantizmusban az egyházi tisztségek elvesztették tekintélyüket, így a Biblia tekintélye megerősödhetett és tartalmi normák jelentek meg (Luthernél a „hit általi megigazulás”, Kálvinnál a predestináció, Tillichnél „Az Új Lét a Krisztus Jézusban, mint végső meghatározottságunk”). A norma kiválasztása dönti el egy-egy könyv kanonikusságát. A kánon részleges nyitottsága a keresztény egyház Lelki valóságát védelmezi, Tillich szerint.)

Látjuk, hogy a kánon nyitott (bizonytalanul lezárt). A norma kijelölése önkényes. A források között pedig szerepel a vallástörténet mellett a kultúrtörténet is, így ezzel forrássá válik a tudománytörténet és filozófiatörténet, amely nem zárt, a jelenben is íródik, ahogy tartalma (maga a tudomány és filozófia) fejlődik.

Az ökoteológia számára nélkülözhetetlen, hogy állításait verifikálja, az ökumenikus és transzdiszciplináris jellegét az teszi lehetővé, hogy a verifikáció eljárásainak köre tágra nyitható,

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökomenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

122

csupán azt kell rögzíteni minden ismeretnél, hogy eddig milyen módokon verifikáltuk. A tekintélyelvű tesztelést viszont (amit a teológia formális normái kapcsán említettünk) ki kell zárunk az önmagában használható verifikációs eljárások köréből, még akkor is, ha egyébként általánosan elismert tekintélyről van is szó. A tekintélyelvű alátámasztás csupán azt igazolja, hogy az adott hipotézis valóban megfontolásra, további vizsgálatokra érdemes, így az egyenrangú alternatívák közötti sorrend kialakításában lehet szerepe.

A rendszeres ökoteológia szerkezete

Az ökoteológia ismeretanyagának és nyitott problémáinak rendszerezését a tillichi korreláció módszere könnyen áttekinthetővé teszi. A tárgyalás 5 fő fejezetre tagolható. Mivel az ismeretelmélet alapfogalmait és a lételmélet kategóriáit minden más kérdés tárgyalásakor használjuk, így célszerű ezekkel kezdeni az anyag feldolgozását.

Megismerés és a megismerő alany

Az ökológiai rendszerek végső meghatározottsága megismerhetőségének kérdésében Isten megismerhetőségéről van szó, itt tehát a hitéleti válasz a kijelentés (kinyilatkoztatás). Amikor azonban a közvetlen (környezeti limitációkon alapuló) megismerhetőség a kérdés, akkor ott valóság racionális szerkezetéről (az objektív észről, a lét logoszaról van szó), ami a megismerő szubjektív ész számára feltárható. A megismerés és a megismerő alany működésmódját leíró rész tehát a tillichi „Ész és kijelentés” fejezetnek felel meg.

Univerzum és Isten

Ha egy ökológiai rendszer közvetlen meghatározottságát vizsgáljuk (természettudományos megközelítésben), akkor kizárólag a rendszerrel és annak ökológiai környezetével (tehát a rendszer állapotaira közvetlenül hatást gyakorló tényezők halmazával) kell foglalkoznunk; ha azonban az ökológiai rendszer létének végső meghatározottsága is kérdés, akkor azonosítani kell a helyét (eredetét, rendeltetését, lényegét) is az Univerzumban. Itt egy végesnek a végtelenben való részesevé merül fel. A végesség problémájára adott hitéleti válasz pedig Isten. Ez az ontológiai témakör a tillichi „Lét és Isten” fejezettel mutat átfedést.

Bioszféra és ember

Az ökológiai rendszer belső szerkezetére és működésére közelítve a földi élet legnagyobb egységével, a Bioszférával kell elsőként foglalkoznunk, hiszen ez a globális rendszer az, mely bolygónk klimatikus viszonyait, vízforgalmát, biogeokémiai ciklusait, tehát általában véve a földi létfeltételeket szabályozza. Ennek a legnagyobb szerveződésnek a része minden biom, közösség, fajpopuláció, így az emberiség is. Ezen a vizsgálódási szinten azonosíthatjuk az emberiségnek a Bioszféra szuperorganizációjától való elidegenedtségét és az ebből származó környezeti és társadalmi-gazdasági problémákat. A létezési létnek a lényegi léttől való elidegenedésére (a bioszféra és benne az ember ideális létezési állapotától való eltérésre) a keresztény hitéleti válasz: Krisztus (akiben egyedül egyesül a létezési és lényegi lét, a teljes ember és a teljes Isten, és aki ily módon

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

igazlelkű törekvéseink követendő mintája, célja, az Egyház feje). A Bioszféra és Ember témakör tehát a tillichi „Létezés és Krisztus” fejezet mintájára tárgyalható.

Múlt és jövő

Egy rendszer adott időpontban mutatott állapota leírható állapotjelzőinek felsorolásával, részeinek jellemzésével, jelenben zajló változásainak pillanatnyi sebességével, irányával. Azokra a kérdésekre azonban, hogy a rendszer miért pont ilyen amilyennek látjuk, hogyan álltak elő a jelenben észlelhető viszonyok, illetve milyen kibontakozási, fejlődési lehetőségek, milyen kihívások állnak a rendszer előtt, már csak akkor kereshetünk hatékonyan válaszokat, ha a rendszert nagyobb időtávon, történeti megközelítésben is vizsgáljuk. A múlt (eredet) és a jövő (eszkaton) kérdése egy egységes folyamatként elemezhető, ami a tillichi „Történelem és Isten Országa” fejezettel mutat rokonságot.

Felelősség (erkölcs) és cselekvés

Az eddigiekben a gondolkodó, megismerő embertől indultunk ki, tárgyaltuk helyét az Univerzumban és a földi rendszerekben, megnéztük múltját és előretekintettünk lehetséges jövőjére. A nagy utazás után most vissza kell térnünk az egyénhez, a gondolkodó emberhez. A megismerés intellektuális folyamata óhatatlanul érzelmi viszonyulást, kötődéseket is magával hoz. Amit mélyebben megismertem az valamiképpen énem részévé is vált, részesedem benne gondolataim által, amelyek meghatároznak engem magamat. Az intellektuális és érzelmi involválódás óhatatlanul elvezet a jó és rossz azonosítására (felismerésre vagy legalábbis értékítéletre) a morális állásfoglalásra, ami pedig motivációt (felelősségérzetet, szándékot) jelent a tudatos cselekvésre. Tillich a legfejlettebb életdimenziót nevezi a lélek dimenziójának és ebben az önegységesítés funkciójával azonosítja az erkölcsiséget, az önteremtéssel a kultúrát és az önmeghaladással a vallást. Ezen témák kifejtésére az „Élet és lélek” fejezetben kerít sort, tehát ez szolgálhat teológiai fogalmi alapul a felelősség és cselekvés ökoteológiai tárgyalásához. Ez a fejezet a rendszeres teológián belül a dogmatikai területéről átvezet a morálteológia irányába, majd a cselekvési lehetőségek feltárásával elkerülhetetlenül a gyakorlati teológia mezejére lép (lásd Béres 2018).

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Béres T. (2018): A hálás élet művészete: Bevezetés az ökoteológiába - L Harmattan Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 112.
- [2] Berry, T. (2009): The Sacred Universe: Earth, Spirituality, and Religion in the Twenty-First Century. Edited by Mary Evelyn Tucker. - Columbia University Press, New York
- [3] Bolyki, J. (1999): Teremtésvédelem – Ökológiai krízisünk teológiai megközelítése. - MRE Kálvin János Kiadó, Budapest.
- [4] Dawkins, R. (2009): Isteni téveszme. – Nyitott Könyvműhely, Budapest
- [5] Előd, I. (1978): Katolikus dogmatika. – Szent István Társulat, Budapest.
- [6] Francis, Pope. (2015): Encyclical Letter, Laudato Si': On Care For Our Common Home. - Libreria Editrice Vaticana, Vatican City.

- [7] Herce, R. (2016): Care for creation. Studies on the encyclical Laudato Si' – Scripta Theologica 48:3 827-828. <https://doi.org/10.15581/006.48.8111>
- [8] Hufnagel, L. (ed., 2023a): Ecotheology: Sustainability and Religions of the World – IntechOpen, London. <https://doi.org/10.5772/intechopen.100196>
- [9] Hufnagel, L. (2023b): Fenntartható társadalom keresztény szemmel. 10. rész: Fenntartható társadalom és teológusképzés – Élet és Világosság 35(6): 60-64.
- [10] Ikechukwu, Kanu (2023): The ecological value of Igbo Spirituality - Harvard Divinity Bulletin, Spring/Summer 2023.
- [11] Ituma, E.A. (2013): Christocentric Ecotheology and Climate Change. – Open Journal of Philosophy 3(1a):126-130. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2013.31A021>
- [12] Juhász Nagy P. (1986): Egy operatív ökológia hiánya, szükséglete és feladatai. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [13] Lovelock, J.E.; Margulis, L. (1974): Atmospheric homeostasis by and for the biosphere: the Gaia hypothesis - Tellus A. 26 (1-2): 2-10.
- [14] Mics, F. ; Hufnagel, L. (2023): Ökoteológia a „Web of Science” által referált tudományos publikációk tükrében - Opuscula Theologica et Scientifica 1(1): 1-27
- [15] Moltmann, J. (1985): God in creation : an ecological doctrine of creation : the Gifford lectures 1 9 8 4 - 1 9 8 5 . - SCM Press Ltd, London
- [16] Jenkins, Willis J. (2017): Whose religion? Which ecology? In: Willis Jenkins, Mary Evelyn Tucker and John Grim (ed) Routledge Handbook of Religion and Ecology, Routledge, London and New York. ISBN: 978-1-138-78957-9
- [17] Primavesi, A. (2001): Sacred Gaia, Holistic Theology and Earth System Science - Routledge, London
- [18] Rahner, K. (1994): Isten: Rejtelem. Öt tanulmány. – Egyházfórum, Budapest.
- [19] Teilhard de Chardin, P (1955): Le phénomène humain - Éditions du Seuil, Paris
- [20] Tillich, P. (2002): Rendszeres Teológia. – Oziris Kiadó, Budapest.
- [21] Tonhaizer, T. (2014a): A teremtésvédelem alapelvei az ókori Izraelben. – Adventista Szemle 10(1): 21-29.
- [22] Tonhaizer, T. (2014b): Földünk fenntarthatósága a 21. századi ökumené szemszögéből. – Adventista Szemle 10(2): 9-19.
- [23] Zlinszky, J. (2016): Környezet- és teremtésvédelem. – Vigilia 8(5): 329-342.

Absztrakt. Az egyház küldetésének tillichi megközelítéséből kiindulva azonosítottuk az egyház azon szükségleteit, amelynek kielégítését joggal várhatja az ökoteológiától, mint tudománytól. A teológia és az ökológia tudományának eltérő megjelenésű, de hasonló gyökerű válságjelenségeit áttekintve megállapítottuk, hogy külön-külön, egymástól függetlenül fejlődve az egyház azonosított szükségleteit korunkban már nem tudják maradéktalanul kielégíteni. Fel kellett tennünk a kérdést, hogy milyen ökoteológia lehet alkalmas az emberiség globális válságának és fenntarthatósági törekvéseinek reflexiójára? A létértelmezési

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 91-125.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Hufnagel és Csepregi: Egy ökumenikus és transzdiszciplináris ökoteológia

<https://doi.org/10.59531/ots.2023.1.2.91-125>

125

lehetőségek, az elidegenedett ember funkciókeresése és a hittapasztalat ismeretében (Tillich-hel összhangban) egy apologetikus és kerügmaticus ökoteológia lehetőségeit, kereteit vizsgáljuk, majd módszertani kérdések tisztázása után egy ökumenikus és transzdiszciplináris megközelítés lehetőségeit vázoljuk különös tekintettel a rendszeres teológia, dogmatika megközelítésmódjára.

¹ XVI. Benedek Regensburgi beszédéből idézi Bonino: A katolikus teológia származási kódexe c. írásában. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_bonino-teologia-cattolica_hu.html

